

DUNJA
RIHTMAN-AUGUŠTIN

NARODNA
UMJETNOST

1978.

KNJIGA 15

Novinske osmrtnice

Vjerujući da se etnološke studije mogu provesti istražujući suvremeni svijet, i da za spoznaju o ljudskoj kulturi nije uvijek neophodno potrebno putovati na Trobriandsko otočje, pa čak ni u Bukovicu, počela sam prije nekoliko godina skupljati novinske osmrtnice, najprije one iz »Politike«, zatim iz »Večernjeg lista« i iz drugih listova u zemlji pa i u inozemstvu.

I. UVOD

U ovoj raspravi analizirat ću osmrtnice kao pojavu suvremene kulture. Istražit ću koliko su etnološki i folkloristički relevantne. Zbog toga ću se najprije ukratko osvrnuti na društveno-kulturni kontekst u kojem je smješten suvremeni čovjekov stav prema smrti.

1. Shvaćanje smrti

Odavna mi se činilo da se u životu, u pojedinačnim obiteljima, mogu naći posve različita shvaćanja smrti. Po jednom shvaćanju smrt je dio života: o smrti se govori, za nju se čovjek i njegova okolina konstantno pripremaju. Tako reći od prvih dana a naročito kad čovjek prijeđe u zrelo doba života misao o smrti i njenim osobnim i društvenim konzekvencijama sastavni je dio svih ekonomskih i drugih čovjekovih aktivnosti. Pri tome ne mislim da ta misao agresivno upravlja životom, pa čak ni to da ona uvijek duboko emocionalno (kao strah od smrti) prištiše čovjeka: ona je jednostavno eksplicitno prisutna.

Po drugom shvaćanju smrt je tabu tema: ona se u obiteljskom životu, u svakodnevnom razgovoru, ne spominje, čak i u slučajevima kad neposredno predstoji.¹ Ne govori se ni o njenim obiteljskim pa ni ekonomsko-obiljetjskim konzekvencijama; gotovo se ništa u vezi s time i ne poduzima, ili se poduzima vrlo malo.

Susrećući se, tako, u svakodnevnom životu, u vlastitoj sredini pa i u različitim granama vlastite obitelji s ta dva stava, počela sam se pitati mogu li se pretpostaviti dva modela takvoga mišljenja.

Filozofski pristupi smrti također se dihotomiziraju na sličnoj osi, i to podjednako u filozofskim sustavima kao i u filozofijama pojedinih ljudskih zajednica (Delorko, 1971, 241).

Strah od neizbježnosti smrti čovjek može otkloniti nastojeći živjeti tako da se cijelim životom priprema za smrt, da upravlja svojom smrću sudjelujući do posljednjeg trenutka u odlukama o vlastitom životu ili smrti, misleći i na život poslije smrti. Tom istom strahu čovjek se može suprotstaviti negirajući smrt, živeći tako kao da nikad neće umrijeti, odričući se mogućnosti da upravlja zbivanjima oko svoje smrti, ne vjerujući u zagrobni život.

U zapadnoeuropskoj civilizaciji kršćanstvo je velikim svojim utjecajem oblikovalo filozofije smrti — mislim opet i na filozofske sustave kao i na različite pučke filozofije. Svojim poimanjem spasenja ono je naglašavalo život nakon smrti u kojem se pojedinčev identitet nastavlja zapravo nedirnut. Smrt prestaje biti ireverzibilnom jer je spasenje moguće jednako kao i život poslije smrti.

Opadanje moći crkve kao svjetovne sile i sekularizacija života u industrijskom društvu daju okrilje i mogućnost usporednog razvoja modernih filozofija s argumentom da je čovjek konačan, da nakon smrti slijedi nepostojanje i da je besmrtnost duše fikcija. Premda sekularizacija ne mora biti svojstvo isključivo modernoga industrijskoga društva (Douglas, 1973, 36), ona

¹ Ne želim govoriti samo o vlastitim dojmovima, pa citiram napomene Z. Goloba uz zbirku pjesama Tina Ujevića MAMURLUCI i POBJESNJELA KRAVA: »U vrijeme, kada smo već sasvim sigurno znali da je Tinova bolest neizlječiva i da se njegov život pomalo gasi, da i on to zna, svaki razgovor o njegovoj književnoj ostavštini, o njegovu djelu, svaki pokušaj da se sazna nešto, što će možda umrijeti zajedno s njim, izgledao mi je, u najmanju ruku, nepristojnim i surovim. Nešto nepovratno je dolazilo i ništa se nije moglo učiniti.« (Golob, 1956, 83)

ga uvelike karakterizira. Stav prema smrti u građanskom svijetu, koji je sav okrenut sadašnjosti, uključivši suvremenu doista kratkoročnu orijentaciju potrošačkoga društva, u ime života odnosno potrošnje, negira gotovo sve, pa čak i smrt (i kad umre čovjek je još uvijek potrošač: koliko tek košta smrt danas!).

»Bitna je značajka najindustrijaliziranih društava da je smrt preuzela mjesto seksualnosti kao najjači interdikt. Problem je recentan i tek je nedavno otkriven. — Sve do početka dvadesetog stoljeća mjesto koje je zauzimala smrt, stav prema smrti bili su više-manje jednaki u cjelokupnoj zapadnoj civilizaciji. To je jedinstvo narušeno nakon prvog svjetskog rata. U Sjedinjenim Američkim Državama i u sjeverozapadnoj Evropi napušteni su tradicionalni stavovi; zamijenjeni su novim modelom, iz kojeg smrt kao da je bila evakuirana. Nasuprot tome, pretežno ruralne zemlje, koje su uz to najčešće katoličke, bile su joj ostale vjerne. Nakon jednog desetljeća vidimo da se novi model širi Francuskom počevši s klasom intelektualaca i s buržoazijom: postupno već obuhvaća i srednje klase usprkos otporu pučkih slojeva«. (Aries, 1973, 125)

Fizička prisutnost smrti u životu također nije bez utjecaja na stav o smrti. Poznato je da je moderni svijet produžio život čovjeku. U prošlosti, osim što je vijek ljudski bio kraći pa su umirali mnogo mlađi ljudi, odnosno živjelo je znatno manje staraca — umiralo je i vrlo mnogo djece.

Do sredine 17. stoljeća ne postoje dokazi o povećanju prosječnog trajanja ljudskog života (Ilić, 1976, 163). Dok su poluškolovani liječnici u prethodnim stoljećima bdjeli nad zdravljem i životom careva i papa, kapitalist će u 19. stoljeću kupiti sebi i svojoj obitelji zdravlje i pravo na duži život. Tek u našem stoljeću »povlastica kapitaliste da od iscrpenosti umre prirodnom smrću dok još uvek sedi u direktorskoj fotelji ustupila je mesto zahtevu proletera da se i njemu obezbedi zdravstvena nega i po odlasku u penziju« (Ilić, 1976, 168).

Demografski podaci govore da je kod nas do znatnih promjena s obzirom na smanjenje smrtnosti dojenčadi i produžetak života u pojedinim krajevima dolazilo u različito doba. Bitne demografske promjene zacijelo nastaju tek sredinom ovoga stoljeća, pa i o toj okolnosti treba misliti tijekom analize koja predstoji.

2. Sociološke dimenzije smrti

Kako svaki čovjek pripada nekoj užoj ili široj društvenoj grupi (a može participirati i u više grupa), njegova smrt smanjuje grupu. Vrlo je pregnantno analizirao smrt u primitivnom društvu E. Durkheim. Ta analiza, premda je prvi put objavljena na početku ovog stoljeća, zaista je uvjerljiva:

»Kad pojedinac umre, obiteljska grupa kojoj je pripadao osjeća se umanjenom, i da bi reagirala na to smanjenje, ona se okuplja. Zajednička nesreća

ima jednaki efekt kao i približavanje nekog sretnog događaja: oživljuje osjećaje kolektivne pripadnosti koji stoga potiču pojedince da se potraže i međusobno približe. Vidjeli smo kako se ta potreba međusobnog zblizavanja ponekad iskazuje posebnom snagom: ljudi se grle, stežu, što je moguće jače priljubljuju se jedni drugima. Afektivno stanje u kojem se tada nalazi grupa odražava okolnosti koje proživljavaju. Ne samo da najbliži pridružuju svoj bol grupi nego i društvo vrši moralni pritisak na pripadnike grupe kako bi uskladili svoje osjećaje sa situacijom. Ostati indiferentnim na udarac koji je pogodio grupu i smanjio je, značilo bi izjaviti da grupa u njihovim srcima ne zauzima mjesto koje bi trebala zauzeti; to bi značilo negirati je. Obitelj koja dopušta da netko od njenih članova umre a da ne bude oplakan samim tim svjedoči kako joj nedostaje moralno jedinstvo i kohezija: ona abdicira, odriče vlastito postojanje. Pojedinaac, pak, kad je čvrsto privržen društvu kojem pripada, osjeća se moralno obveznim sudjelovati u zajedničkim tugama i veseljima; biti nezainteresiran značilo bi razbiti veze koje ga sjedinjuju s kolektivom; to bi značilo odricati se od grupe i protusloviti samome sebi. (Durkheim, 1937, 571)

Posve je jasno da će čvrsto povezana srodnička ljudska grupa — obitelj, koja je uz to i ekonomska organizacija (kao što je to u seljačkom društvu) intenzivnije osjetiti nestanak jednog svoga člana negoli neka profesionalna grupa ili neko susjedstvo u kojem je čovjek participirao samo dijelom svojih životnih funkcija. No bez obzira na intenzivnost društvenih veza, ljudska će skupina reagirati na gubitak nekog svog člana na način koji će potvrditi njeino postojanje i zajedničko djelovanje.

Kad je netko član obitelji, emocionalno vezan uz obitelj a uz to sudjeluje u podjeli rada i ostvaruje neki dohodak u toj obitelji — gubitak takve osobe je višestruk i grupa ga mora nadoknaditi. Suvremena urbana (ali i seoska) obitelj neće u sebi sjediniti sve ove čovjekove funkcije. Osim toga, čovjekov radni vijek u pravilu prestat će znatno prije prestanka njegova života; profesionalno on će umrijeti da bi nastavio živjeti emocionalno i u nekom drugom društvenom krugu. Kad čovjek živi u primitivnoj ili seljačkoj obitelji, on radi i privređuje (u okviru obitelji i koliko mu fizičke snage dopuštaju) do pozne dobi, premda je poznato da te zajednice prilično nemilosrdno izoliraju nemoćne starce. U industrijskoj epohi to je regulirano zakonima o »zasluženoj« mirovini. No kad se čovjek isključi iz radnoga života da bi starost proživio kao umirovljenik, u krugu više ili manje povezane obitelji, on sve manje odlučuje i pridonosi životu drugih (radno aktivnih) pa čak i o vlastitom životu.

Možemo opet govoriti o dihotomiji, i to stavova o čovjekovoj društvenoj ulozi u vrijeme kad se on približava smrti. Krajnji je izraz te dihotomije suvremena birokratizirana smrt. Čovjek sve manje i sve rjeđe umire kod kuće, u krugu svoje obitelji i poznatih lica, gdje se s njime razgovara o njemu, o njegovu stanju, osjećajima i patnjama, kad ga još uvijek pitaju za savjet. »Čovek na Zapadu izgubio je pravo da vodi glavnu reč za vreme sopstvenog čina umiranja«, tvrdi Ivan Ilić (Ilić, 1976, 179). U bolnici on je slučaj; njega

ima jednaki efekt kao i približavanje nekog sretnog događaja: oživljuje osjećaje kolektivne pripadnosti koji stoga potiču pojedince da se potraže i međusobno približe. Vidjeli smo kako se ta potreba međusobnog zblizavanja ponekad iskazuje posebnom snagom: ljudi se grle, stežu, što je moguće jače priljubljuju se jedni drugima. Afektivno stanje u kojem se tada nalazi grupa odražava okolnosti koje proživljavaju. Ne samo da najbliži pridružuju svoj bol grupi nego i društvo vrši moralni pritisak na pripadnike grupe kako bi uskladili svoje osjećaje sa situacijom. Ostati indiferentnim na udarac koji je pogodio grupu i smanjio je, značilo bi izjaviti da grupa u njihovim srcima ne zauzima mjesto koje bi trebala zauzeti; to bi značilo negirati je. Obitelj koja dopušta da netko od njenih članova umre a da ne bude oplakan samim tim svjedoči kako joj nedostaje moralno jedinstvo i kohezija: ona abdicira, odriče vlastito postojanje. Pojedinač, pak, kad je čvrsto privržen društvu kojem pripada, osjeća se moralno obveznim sudjelovati u zajedničkim tugama i veseljima; biti nezainteresiran značilo bi razbiti veze koje ga sjedinjuju s kolektivom; to bi značilo odricati se od grupe i protusloviti samome sebi. (Durkheim, 1937, 571)

Posve je jasno da će čvrsto povezana srodnička ljudska grupa — obitelj, koja je uz to i ekonomska organizacija (kao što je to u seljačkom društvu) intenzivnije osjetiti nestanak jednog svoga člana negoli neka profesionalna grupa ili neko susjedstvo u kojem je čovjek participirao samo dijelom svojih životnih funkcija. No bez obzira na intenzivnost društvenih veza, ljudska će skupina reagirati na gubitak nekog svog člana na način koji će potvrditi njeino postojanje i zajedničko djelovanje.

Kad je netko član obitelji, emocionalno vezan uz obitelj a uz to sudjeluje u podjeli rada i ostvaruje neki dohodak u toj obitelji — gubitak takve osobe je višestruk i grupa ga mora nadoknaditi. Suvremena urbana (ali i seoska) obitelj neće u sebi sjediniti sve ove čovjekove funkcije. Osim toga, čovjekov radni vijek u pravilu prestat će znatno prije prestanka njegova života; profesionalno on će umrijeti da bi nastavio živjeti emocionalno i u nekom drugom društvenom krugu. Kad čovjek živi u primitivnoj ili seljačkoj obitelji, on radi i privređuje (u okviru obitelji i koliko mu fizičke snage dopuštaju) do pozne dobi, premda je poznato da te zajednice prilično nemilosrdno izoliraju nemoćne starce. U industrijskoj epohi to je regulirano zakonima o »zasluženoj« mirovini. No kad se čovjek isključi iz radnoga života da bi starost proživio kao umirovljenik, u krugu više ili manje povezane obitelji, on sve manje odlučuje i pridonosi životu drugih (radno aktivnih) pa čak i o vlastitom životu.

Možemo opet govoriti o dihotomiji, i to stavova o čovjekovoj društvenoj ulozi u vrijeme kad se on približava smrti. Krajnji je izraz te dihotomije suvremena birokratizirana smrt. Čovjek sve manje i sve rjeđe umire kod kuće, u krugu svoje obitelji i poznatih lica, gdje se s njime razgovara o njemu, o njegovu stanju, osjećajima i patnjama, kad ga još uvijek pitaju za savjet. »Čovek na Zapadu izgubio je pravo da vodi glavnu reč za vreme sopstvenog čina umiranja«, tvrdi Ivan Ilić (Ilić, 1976, 179). U bolnici on je slučaj; njega

III.

AUTENTIČAN KONTAKT SA SMRČU

Već od djetinjstva čovjek
je svjedok smrti bližnjih,
usmena obavijest o smrti,
rituali pogrebnih običaja
i žalovanja.

POSREDAN KONTAKT SA SMRČU

Pojedinac rijetko
prisustvuje smrti,
smrt na TV,
pismeno izražavanje saučešća,
obavijest o smrti preko medija,
novinske osmrtnice.

Tri opozicije smjestila sam u dva stupca: mogli bi se dakle pretpostaviti i vertikalni modeli. Na prvi pogled desni bi odgovarao suvremenom urbanom (građanskom) društvu; lijevi bi u mnogo čemu našao potvrdu u seljačkoj kulturnoj tradiciji i u agrarnom načinu privređivanja i življenja. Vremenski bi se također mogli odrediti s više ili manje točnosti.

Neću se zasad upuštati u određivanje tih vertikalnih modela, premda će oni biti prisutni u građi. Neću to učiniti zato što se velik broj etnoloških i socioloških radova koji su pošli tim putem ograničilo na šablonu. Suprotstavljanje sela gradu, zajednice društvu, predindustrijskog društva industrijskom, iako nužna kategorija analize, ima svoja ograničenja. Pokušat ću na kraju ovog razmatranja provjeriti točke na kojima je ona relevantna u fenomenu osmrtnice.

4. Smrt kao etnološka tema

Etnologija se kod nas bavila posmrtnim i pogrebnim običajima. Ti su običaji shvaćeni kao završetak skupine životnih običaja koja je slijedila u nizu: porod, stjecanje zrelosti — svadba — smrt.

Sudeći po bibliografiji **O samrtnim, pogrebnim i posmrtnim običajima i verovanjima** Lj. Andrejića (Lj. Andrejić 1971, 123—243), objavljeno je preko 800 radova koji se bave spomenutom temom ili je dodiruju. Veći broj naslova odnosi se na radove objavljene u Srbiji, odnosno Beogradu, dok ih je manje objavljeno u Hrvatskoj i Sloveniji.

Dio etnološke građe povezane sa smrću u Hrvatskoj skupljeno je na temelju Radićeve **Osnove**, koja je sadržavala pitanje o smrti (Treći odio, prvi dio **Narodno srce**, . . . C. Porod, ženidba smrt).

Pitanje o smrti Radić je razradio ovako: a. pripreme za smrt, b. umiranje, c. mrtvac u kući, d. ukop, e. kajanje (žalovanje za pokojnikom), f. groblje (Radić, 1897, 59—60). Potpitanja su obuhvatila pripreme za smrt (po čemu vidimo da ni Radić ni kultura koju je namjeravao istraživati nisu poznavali interdikt smrti), sve akcije prije i poslije smrti te ritualne i folklorne aspekte smrti. Nije obuhvaćen društveni aspekt — odnos zajednice prema smrti svoga člana, kao ni stavovi prema smrti. Pa ipak, budući da su pisci i sakupljači

građe po Radićevoj **Osnovi** poznavali »život« i pisali o njemu, u objavljenim monografijama ima dovoljno podataka o društvenom odnosu vezanom uza smrt i o stavu seljačke zajednice prema smrti.

»Rođeni smo za umrit, kaže naš svit. Svak zna da valja jedan dan uputit se s ovog svita...«, piše don Frano Ivanišević u monografiji o Poljicima (Ivanišević, 1905, 88). Isti stav nalazimo i kod ostalih pisaca.

Zato je neophodno potrebno pripremiti se za smrt. Priprema se sam pojedinačno, ali i obitelj kao socijalna odnosno ekonomska zajednica.

»Svaka iole bolja kuća priranjuje priko godine svinjčće za slučaj smrti. Srednje žene (žene srednje dobi, primj. D. R. A.) otku pokrove, peškire i marame, da imaju ako bi im tko u rodu ili one same umrle... Matere držu za djecu po jednu čistu novu rubinicu, ako se trefi da umre, pa da ima. Je l' se dite razboljelo, a nema zgodne rubine, to mu se na vrat na nos zabode«, zapisano je u Varošu (Lukić, 1921, 338).

»Kad se tko u kući razboli, pa se vidi da ne će preboljeti, dogovaraju se ukućani med sobom, što će zaklati kad bolesni umre«. »Još za živa pobrinu se tko će mrtva okupati«, a također se unaprijed spremi odijelo za ukop, kako je zabilježeno u Otoku (Lovretić, 1898, 27, 29).

Okupljanje grupe kojoj je pripadao pokojnik (do kojega će doći nakon njegove smrti, o čemu piše Durkheim) izdatak je na koji treba misliti. Dok je pokojnik još bio živ, dok se uz njega bdjelo kako bi mu se prisutnošću olakšali posljednji trenuci, on je i sam raspoređivao svoju imovinu pa čak određivao način kako ga treba ispratiti. U trenutku smrti grupa počinje djelovati: rođaci i susjedi donose »sedmine« — jelo i piće. Moli se i oplakuje. Nije uvijek ni osobito tužno, pogotovu ako je pokojnik starija osoba. »Karmine su užina ili večera, a gadno se slavi: potroši se skoro kao za svatove. Bude tu ili krava zaklana, ili krme pečeno, pa mnoge pogače, kolači i razna druga jela, a nudi se da pije tko hoće i ne će, i tko jest i nije rod. Skupi se onda i sirotinje, pa se i to nahrani. Dođu i ciganke, da i one što dobiju«. (Lovretić, 1898, 42)

Ispraćaj i oplakivanje umrloga posebno je poglavlje odnosa prema smrti i pokojniku. Što je pokojnik ugledniji u zajednici, to će i ispraćaj biti značajniji, sudjelovat će više ljudi, oplakivat će ga više osoba i na različite načine. Taj ispraćaj, uključivši ukop (u seljačkoj se zajednici pokojnik ukapa u svom najboljem odijelu, žena u svadbenoj haljini, uz njega se ponegdje u grob prilažu dragocjenosti), ima svoj društveni smisao. To je posljednje društveno određivanje umrloga ali i onih koji ostaju iza njega, njihovo ponovo svrstavanje, u životu i u društvu bez njega.

Etnografska građa koju sam citirala kao i ona koju nisam navodila a skupljena je po **Osnovi** može svjedočiti o stavu prema smrti na početku i u prvoj četvrtini ovog stoljeća.

Sredinom pedesetih godina Maja Bošković-Stulli istraživala je usmenu književnost i folklorne tradicije na Baniji. Trajno se sjeća bolešljive starice s kojom je tada razgovarala.

Godine 1954. boravila sam na istraživačkom radu na Baniji i zadržala se nekoliko dana u srpskom selu Roviška kraj Gline. Moj domaćin Mile Pajić bio je moj domaćin i za vrijeme rata, kada sam u njegovoj kući boravila s pokretnom bolnicom 7. banijske divizije. Za ovoga mog drugog boravka u njegovoj kući majka mu je bila već potpuno ostarjela, sva pogrbljena od bolesti i nemoći. Nije mnogo jadikovala premda se vidjelo da pati. U razgovoru sa mnom ipak se potužila na svoje teško stanje i rekla mi je otprilike ovo: »Ja samo svaki dan molim boga da ne umrem prije jeseni. Ako umrem prije jeseni, neće još biti šljive, neće biti rakije. Moji će morati kupiti rakiju, morat će prodati kravu da kupe rakiju, da mogu sve počastiti rakijom, pa će biti na velikoj šteti. Zato molim boga da još poživim do jeseni«. (Podatak M. B. S. 1977)

Analizirajući smrt u slovenskoj narodnoj pjesmi, Zmaga Kumer konstatira: »Na splošno je smrt v pesmih občutena kot nekaj nepreklicnega in hkrati normalnega v naravnem redu stvari: človek gre s sveta in življenje teče dalje brez njega. Tako gledanje na smrt brez sentimentalnosti in patosa je v skladu z miselnostjo človeka, ki živi sredi narave in z njo«. (Kumer, 1966, 312)

Potkraj šezdesetih godina, istražujući u neposrednoj okolici Zagreba, u stubičkom kraju, Z. Rajković zapaža da se stariji ljudi na određen način pripremaju za smrt (Rajković, 1973, 192).

Referirajući o narodnom stvaralaštvu na temu smrti u Poljicima (na XI. kongresu folklorista Jugoslavije 1964), Ante Nazor upotpunjuje informaciju koju je šezdeset godina ranije dao Ivanišević. Naročito upozorava na bogato čuvanje pogrebnih običaja, pa spominje i to kako se članovima Saveza komunista manje zamjera ako zaborave neki običaj i tradicijski obred prilikom vjenčanja ili rođenja djeteta ali će im se u svađi sigurno predbaciti zanemarivanje pogrebnih obreda, bilo religijskih bilo tradicijskih.

Pitanje o odnosu tradicijskih pretkršćanskih vjerovanja vezanih za smrt i mrtvace i religijskih vjerovanja i obreda iziskivalo bi posebno istraživanje, koje bi zacijelo pokazalo isprepletenost. Tako će se na primjer srednjovjekovna religijska poezija javiti u fragmentu, i to kao narodna pjesma u prošlom stoljeću na Hvaru:

**A on leži kako vrića
a prokletim čarvim pića.
Nije ondi nitko blizu,
nego čarvi ki ga grizu,
u ušima gušćerice,
a u justim smargorice.
Čarna zemlja, suhe kosti,
dospile su sve proposti,
zaboravljen od svakoga
i od ista roda svoga.**

Ovu napuštenost pokojnika u usmenoj poeziji Delorko analizira i na jednom drugom mjestu (Delorko, 1971).

Radi li se samo o tome da preživjeli žale što je pokojnik napušten, ili oni zapravo žale što su i sami ostali napušteni od pokojnika? Možda nije u pitanju ni jedno ni drugo, nego je to strah od smrti!

Ima jedna posebna situacija kad se čovjek ne boji smrti i kad pokojnik nije zaboravljen, ne samo od rođa nego ni od šire zajednice kojoj je pripadao. Šansu da ne bude zaboravljen, da trajno ostane u sjećanju, da postane uzor generacijama koje dolaze, da bude opjevan — ima onaj tko je umro junačkom smrću, žrtvujući se za zajednicu. Uz obrazac »smrt-interdikt« i obrazac »smrt-dio života« možemo pretpostaviti i obrazac »junačka smrt-integracija pojedinca u sudbinu kolektiva«.

Ovaj je stav također poznat u folkloru. Postoji čak i prešutno uvjerenje da naš folklor inzistira na herojskoj temi smrti. Mogućnost integracije s kolektivom nakon smrti postoji podjednako u agrarnom društvu, u društveno-kulturnoj situaciji u kojoj dominiraju religijski utjecaji kao i u društveno-kulturnoj situaciji koja se tih utjecaja oslobodila i u kojoj dominiraju laičke vrednote.

U suvremenom pluralističkom društvu moguće je, dakle, pretpostaviti više obrazaca stavova prema smrti; to je zapravo neophodno. Isto je tako moguće pretpostaviti različite nove pojave koje obilježuju ljudsku smrt. Jedna od tih pojava jesu novinske osmrtnice.

II. ANALIZA GRAĐE

Građu koju analiziram u ovom radu tvore novinske osmrtnice. Mislim na nekoliko tipova² novinskih oglasa, tj. na: 1. obavijest o smrti (i pogrebu), 2. zahvalu ili obavijest o 40-dnevnom pomenu, odnosno posjeti grobu, 3. sjećanja u različitim razdobljima nakon smrti. Samo osmrtnica u pravom smislu riječi, tj. obavijest o smrti, neposredno je ovisna o samoj činjenici smrti. Ostali tipovi posmrtnih oglasa nisu neposredno ovisni o fizičkoj činjenici smrti, pa se može pretpostaviti da na njih jače djeluju kulturno-društveni faktori i vrednote. No i samo davanje obavijesti o smrti nekog člana obitelji preko novina je kulturom uvjetovan čin. Uostalom, o tom će nas obavijestiti analiza građe.

Ne mogu se, naravno, analizirati cijela godišta pojedinih listova. Zato sam konstruirala dva usporedna uzorka.

² Kad govorim o novinskim posmrtnim oglasima u cjelini, upotrebljavat ću riječ osmrtnica, premda se ona odnosi samo na obavijest o smrti, jednostavno zato što ne postoji neki zajednički termin za sve tri vrste oglasa.

1. Uzorak

Prvi uzorak obuhvaća sve osmrtnice tiskane u beogradskom listu »Politika« u tjednu od ponedjeljka 19. II. 1973. do uključivši nedjelje 25. II. 1973. (u tabelama radi kratkoće »Politika« 1973) i u tjednu od ponedjeljka 16. II. 1976. do uključivši nedjelje 22. II. 1976. (»Politika« 1976).

Drugi uzorak obuhvaća sve osmrtnice objavljene u zagrebačkom »Večernjem listu« u dva uzastopna tjedna 1977, i to od ponedjeljka 23. V. 1977. do uključivši subote/nedjelje 28. i 29. V. 1977. (»Večernji list« V. 1977) i od ponedjeljka 30. V. 1977. do uključivši subote/nedjelje 4. i 5. VI 1977. (»Večernji« VI. 1977).

Uzorak sam tako konstruirala iz više razloga. Već petnaestak godina pritim posljednje stranice »Politike«, na kojima se objavljuju osmrtnice, i to mi je zapravo dalo poticaj za ovo istraživanje. »Politika« je dnevnik s najvećom nakladom u zemlji; izlazi u Beogradu. Razdoblje sam izabrala slučajno, tj. jedan tjedan u veljači, s time da drugi analizirani tjedan bude također otprilike istih datuma kao i prvi. Ograničila sam se na po jedan (odnosno dva) tjedna iz praktičnih razloga. Za analizu većeg uzorka bio bi potreban veći statistički angažman, odnosno sredstva za strojnu obradu. No budući da se još ne zna koliko je sam problem znanstveno relevantan, tjedni uzorci omogućit će prvi uvid u građu koju nude osmrtnice. S obzirom na količinu osmrtnica (ukupno 885) može se tvrditi da ona omogućuje statističko zaključivanje.³

Osmrtnice objavljene tijekom dva tjedna u »Večernjem listu« na određen način tvore kontrolni uzorak. »Večernji list« je dnevnik s najvišom nakladom u Zagrebu, a prodaje se i u drugim krajevima Hrvatske i Jugoslavije. Objavljuje redovito osmrtnice. Uzorkom sam se koristila za statističku obradu podataka. Pri analizi tekstova (sadržaja) koristila sam se i primjerima izvan uzorka da bih upozorila na osobitosti.

2. Grafičke osobitosti

Već na prvi pogled između osmrtnica koje objavljuje »Politika« i onih koje objavljuje »Večernji list« postoji razlika koja proizlazi iz stila grafičkog uređivanja listova. »Politika« među stranicama namijenjenim oglasima posebno izdvaja one na kojima se tiskaju samo osmrtnice. Osmrtnice tako imaju svoje stalno, izdvojeno mjesto u listu. Osim tih uokvirenih osmrtnica »Politika« objavljuje među ostalim oglasima i rubriku »Čitulje«, gdje svaki dan također tiska nekoliko osmrtnica ili sjećanja, bez okvira, u redovitom oglasnom tekstu. U danima kad objavljuje više oglasa (srijedom, subotom) »Ve-

³ Nakon analize ovog uzorka ponovo sam u proljeće 1978. utvrdila osnovne frekvencije u još jednom tjednu »Večernjeg lista« i »Politike« kako bih provjerila glavne trendove. Podaci ove naknadne analize nalaze se u aneksu.

černji list« također izdvaja osmrtnice na zasebne stranice. Ipak određen broj osmrtnica redovito objavljuje na stranici »crne kronike« i na nekim drugim, u drugom dijelu lista.

Osmrtnice u »Politici« uspravnog su, »stojećeg« oblika; u »Večernjem listu« vodoravnog su, »ležećeg« oblika. I jedan i drugi list primjenjuju tipizirani crni okvir i standardni tip pisma za ime osobe za kojom se žali kao i za preostali tekst. Veličina osmrtnica varira od nekoliko redaka do pola stranice (u »Politici). »Večernji list« pokazuje u posljednje vrijeme težnju standardizaciji pa objavljuje osmrtnice samo u dvije veličine.

3. Struktura osmrtnica i dinamika objavljivanja

U analiziranim razdobljima u »Politici« i u »Večernjem listu« objavljeno je ukupno 885 osmrtnica. Taj broj sadrži 347 obavijesti o smrti ili 39 posto i 538 li 61 posto zahvala i različitih sjećanja. Struktura po listovima i tjednima prikazana je na tabeli 1.

Tabela 1:

	Ukupno	Obavijesti o smrti	%	Ostalo	%
»Politika« 1973.	186	71		115	
»Politika« 1976.	327	125		202	
»Večernji« V 1977.	184	68		116	
»Večernji« VI 1977.	188	83		105	
	885	347	39	538	61

Listovi su u razdobljima analize objavljivali otprilike podjednak broj osmrtnica. Izuzetak je drugi analizirani tjedan u »Politici« u veljači 1976. Naknadna provjera trenda u ožujku 1978. pokazuje da broj osmrtnica u »Politici« raste (vidi aneks) dok se u »Večernjem listu« zasad održava na otprilike jednakoj razini.

Pravu sliku o objavljivanju novinskih osmrtnica dobivamo kad građu ovih dvaju uzoraka analiziramo po danima (vidi tabelu 2).

Vrhunac za »Politiku« predstavljaju petak, subota i nedjelja, kad se objavljuje najviše osmrtnica. U »Večernjem listu«, najveći se broj osmrtnica javlja u dvobroju za subotu i nedjelju, a prilično je velik broj osmrtnica u srijedu, odnosno utorak, kad list objavljuje više oglasa općenito.

Odnos među objavljenim obavijestima o smrti i ostalim oblicima osmrtnica najbolje ćemo vidjeti na grafikonima koji prikazuju broj objavljenih

DUNJA RIHTMAN-AUGUŠTIN

tipova osmrtnica u pojedinim listovima po danima. Grafikon na kojem vidimo kretanje broja obavijesti o smrti po danima prikazuje krivulje koje se kreću po jednakom trendu i nalaze se u zgnusnom prostoru, što odgovara samom fenomenu. Na grafikonima gdje je prikazana distribucija broja osmrtnica i broja zahvala i sjećanja, razabiremo vrhunce prema kraju tjedna. Grafikone vidi u aneksu na str. 170.

Tabela 2:

		Ukupno	Obavijesti o smrti	Ostalo
»Politika« 1973.	Pon.	19	11	8
	Ut.	20	13	7
	Srij.	16	5	11
	Čet.	20	8	22
	Pet.	49	16	33
	Sub.	24	3	21
	Nedj.	38	15	23
»Politika« 1976.	Pon.	21	11	10
	Ut.	36	19	17
	Srij.	35	20	15
	Čet.	53	15	38
	Pet.	66	21	45
	Sub.	59	18	41
	Nedj.	57	21	36
»Večernji« V. 1977.	Pon.	24	12	12
	Ut.	32	18	14
	Srij.	23	12	11
	Čet.	28	11	17
	Pet.	22	8	14
	S/N	55	7	48
	»Večernji« VI. 1977.	Pon.	22	8
Ut.		34	20	14
Srij.		38	15	23
Čet.		24	13	11
Pet.		18	10	8
S/N		52	17	35

Iz odnosa objavljenih obavijesti o smrti i ostalih tipova osmrtnica vidimo da ovi ostali tipovi utječu na čestoću, odnosno na broj novinskih osmrtnica. Možemo to smatrati posljedicom oglasne politike listova, ali ne smijemo zanemariti ni druge poticaje koji ljude nukaju na takvu vrstu žalovanja. Tako se npr. primjećuje da se pomeni i parastosi sve više održavaju subotom i nedjeljom, kad su ljudi slobodni, ne rade. Otuda i najave pomena potkraj tjedna (zahvaljujem dru Dragosavu Antonijeviću, koji me je na to upozorio).

Analizirat ću osmrtnice po tipovima. To je prikazano na tabeli 3.

Tabela 3:

	Obavijesti o smrti	Zahvale	40 dana	6 mj.	S j e ć a n j a						više od 10
					G o d i n a						
					1	2	3	4	5	5—10	
»Politika« 1973.	71	—	40	9	33	9	10	—	3	5	6
»Politika« 1976.	125	—	48	22	55	14	16	3	13	8	23
»Večernji« V. 1977.	68	36	—	—	32	14	6	4	14	9	1
»Večernji« VI. 1977.	83	32	—	3	31	9	5	4	6	8	7

Tabela 3. pokazuje da se u »Politici« osim obavijesti o smrti najčešće objavljuju sjećanja nakon 40 dana. Tom se prilikom uz obavijest o pomenu i o posjeti zahvaljuje svima koji su izrazili saučešće ili pomogli ožalošćenima ili pak samom pokojniku za vrijeme njegove bolesti. U »Večernjem listu« uobičajene su zahvale koje nose takav naslov. Objavljuju se u neodređeno vrijeme ali neposredno nakon smrti (ponekad nepun tjedan dana nakon pogreba). Uostalom, o tom će biti više riječi u odjeljku o tekstovima. Najveći broj sjećanja objavljuje se godinu dana nakon smrti. (U »Večernjem listu« godišnja sjećanja javljaju se podjednako često kao i zahvale). Broj sjećanja postupno pada kad se komemorira dvogodišnjica ili trogodišnjica smrti, a gotovo se sasvim gubi o četverogodišnjici. (Očito je da broj četiri nema u shvaćanjima suvremenih ljudi neko posebno značenje za razliku, na primjer, od brojeva 3, 5 ili 10). Doista, petogodišnjica smrti obilježuje se nešto češće. To se obilježavanje, kako pokazuje tabela, tek s godinama koje udaljuju ožalošćene od smrti njihova srodnika, pomalo prorjeđuje.

Već površno praćenje osmrtnica pokazuje da ima obitelji koje se više godina uzastopce preko novina sjećaju svoga pokojnika. U analiziranim tjednima u »Politici« na dane 21. II. 1973. odnosno 1976, zatekli smo gotovo identično sjećanje kojim se obitelj sjeća, žali i iskazuje poštovanje svom premi-

nulom članu, uglednom građaninu, i to na dan šeste, odnosno devete godišnjice njegove smrti. Format osmrtnice i fotografija posve su isti, tekst vrlo sličan u oba slučaja (»Politika« 016-18 i 023-1).

4. Davaoci novinskih osmrtnica

Na ovom mjestu uputno je pogledati tko su davaoci novinskih osmrtnica. Evo podataka (tabela 4):

Tabela 4:

	N	Obitelji		Prijatelji		Radna or- ganizacija		Društvena organi- zacija	
			%		%		%		%
»Politika« 1973.	186	172		5		2		7	
»Politika« 1976.	327	296		4		21		6	
»Večernji« V. 1977.	184	169		2		6		7	
»Večernji« VI. 1977.	188	175		0		10		3	
Ukupno	885	812	91,7	11	1,2	39	4,4	23	2,6

Očito je da je davanje obavijesti o smrti i o žalovanju obiteljska stvar (91,75 posto objavljenih osmrtnica). Obavijesti radnih organizacija i društvenih organizacija samo su popratne. U analiziranim osmrtnicama nema nijednog slučaja da bi samo radna ili neka druga organizacija objavila obavijest; njihova osmrtnica javlja se redovito uz obiteljsku.

Radne organizacije komemoriraju svoje ugledne članove, ali nerijetko i pojedine obične članove kolektiva, ljude bez nekih posebnih funkcija. Od društvenih organizacija često se javlja Savez boraca (u »Večernjem listu«), ali i druge. Tako, na primjer, povodom smrti jednog mladog nogometaša koji je umro dana 28. VIII. 1977, neposredno nakon nogometne utakmice u kojoj je pridonio pobjedi svog kluba, »Politika« donosi četiri osmrtnice: obitelji, FK »Šumadija«, SD »Radnički« i Udruženja fudbalskih klubova II savezne lige grupa »Istok« (»... posle odigrane utakmice protiv prilepske »Pobede«, na igralištu, kao junak posle dobijene bitke, preminio je u 23-oj godini igrač našeg tima B. T. T. (ime, prezime, nadimak). Bio je jedan od onih koji je klubu više davao nego što može da se vrati. Umro je u dresu FK »Šumadija« kada je u fudbalu tek trebalo da uđe u zenit i ostaće zauvek primer kako se bori pravi sportista. Ponosna što ga je imala FK »Šumadija« — »Politika«, utorak 30. VIII. 1977).

Naravno, ovo istraživanje ne može informirati o motivacijama davalaca osmrtnica. Isto tako dosta je teško ustanoviti tko ne daje osmrtnicu u novine, koja se vrsta ljudi ili koja se društvena grupa ili sloj ne služi ovim tipom priopćavanja žalosne vijesti i obavijesti o svojoj žalosti.

Osmrtnice međutim sadrže brojne potpise i rodbinska nazivlja. Analiza je utvrdila preko pedeset rodbinskih termina, koji se većom ili manjom redovitošću javljaju u osmrtnicama kao ožalošćena uža ili šira rodbina.

5. Rodbinsko nazivlje

Postoji izvjesna razlika među rodbinskim nazivljem koje se javlja u »Politici« i onim koje nalazimo u »Večernjem listu«. Navodim to nazivlje za oba lista. Redoslijed navođenja je određen čestoćom javljanja pojedinog rodbinskog termina. U zagradi pokraj naziva zabilježen je broj koliko se puta taj rodbinski naziv javlja. Prebrojeni su rodbinski nazivi u svim analiziranim osmrtnicama, i to kako oni koji se javljaju u tekstu prije imena pokojnika, tako i oni koji dolaze u potpisu osmrtnice ili sjećanja.

»Politika«:	supruga	(192)	praunuk-a (praunuci)	(17)
	suprug	(179)	tetak	(14)
	rodbina	(177)	šurak	(13)
	kći	(172)	sinovica	(12)
	sin	(170)	zaova	(12)
	brat	(168)	strina	(11)
	majka	(160)	prababa	(10)
	otac	(158)	bratanac	(9)
	sestra	(153)	jetrva	(8)
	unuk-a (unuci)	(146)	roditelji	(6)
	porodica	(128)	bratanica	(6)
	snaha	(122)	pradeda	(5)
	zet	(121)	rođak-a	(5)
	deda	(89)	svastika	(5)
	baka	(79)	bratić-i	(3)
	svekar	(40)	šurnjaja	(3)
	deca	(40)	nećak-ci	(3)
	ujak	(39)	očuh	(2)
	tetka	(38)	pastorak	(2)
	stric	(36)	kum-ovi	(2)
	svekrva	(33)	prija	(2)
	tašta	(29)	braća i sestre od strica	(1)
	tast	(27)	ujna	(1)
	sestrić	(24)	punica	(1)
	sinovac	(21)	pašenog	(1)
	dever	(18)	pomajka	(1)
	sestričina	(18)		

DUNJA RIHTMAN-AUGUŠTIN

»Večernji list«	supruga	(184)	svekar	(27)
	suprug	(154)	praunuk-a (praunuci)	(22)
	unuk-a (unuci)	(132)	tetak	(21)
	otac	(132)	punica	(20)
	sin	(131)	svekrva	(18)
	rodbina	(127)	roditelji	(11)
	brat	(117)	prababa	(11)
	kći	(104)	pradjed	(11)
	majka	(97)	šurjak	(5)
	sestra	(92)	strina	(5)
	snaha	(89)	bratić-i	(4)
	zet	(78)	sestričina-e	(4)
	djed	(65)	šurjakinja	(4)
	djeca	(63)	ujna	(3)
	šogor	(56)	nevjesta	(2)
	baka	(47)	kum	(1)
	obitelj	(44)	usvojenica	(1)
	stric	(41)	svastika	(1)
	rođak-inja	(36)	posinak	(1)
	ujak	(35)	svak	(1)
	tetka	(30)	očuh	(1)
	šogorica	(29)	barba	(1)
	tast	(28)		

Na temelju čestoće rodbinskog nazivlja koje se javlja u osmrtnicama »Politike« mogu se izdvojiti tri skupine. Prva skupina obuhvaća nazivlje koje se vrlo često spominje, i to od naziva **supruga** (192), koji dolazi na svakih 2,6 osmrtnica, do naziva **baka** (79). U toj su skupini nazivi **supruga**, **suprug**, **kći**, **sin**, **brat**, **sestra**, **majka**, **otac**, **unuci**, **snaha**, **zet**, **djed**, **baka** kao i zbirni nazivi **porodica** i **rodbina**. Ova skupina izričito obuhvaća obitelj i njeno produženje kroz tri generacije: od djeda i bake preko roditelja do unuka.

Nakon ovih naziva, od kojih se posljednji, **baka**, javlja 79 puta, nastaje određena praznina. Naredni su nazivi **svekar** i **deca** koji se javljaju tek 40 puta. Njima započinje skupina koju bismo mogli nazvati proširenom obitelji jer obuhvaća nazive: **svekar**, **deca**, **ujak**, **tetka**, **stric**, **svekrva**, **tašta**, **tast**, **sestrić**, **sinovac**, **dever**, **sestričina**, **praunuk**, **tetak**, **šurak**, **sinovica**, **zaova**, **strina**, **prababa**, **bratanac**, **jetrva**, **bratanica**, **pradeda**, **rođak-a**, **svastika**. Ova posljednja tri naziva javljaju se po pet puta. Mogli bismo reći da ova skupina označuje proširenu obitelj, odnosno rodbinske odnose koji se u suvremenom urbanom društvu u Beogradu i na području koje pokriva list »Politika« u životnoj funkciji. Određeno opadanje životne funkcije rodbinskih odnosa označuje nazivlje što smo ga u osmrtnicama zabilježili po tri, dva ili jedan puta. To su nazivi: **bratići**, **šurnjaja**, **nećaci**, **očuh**, **pastorak**, **kumovi**, **prija**, **braća** i **sestre od strica**, **ujna**, **punica**, **pašenog**. Nazivi **pastorak** i **očuh** javljaju se rjeđe zato što je i taj odnos u životu rjeđi. Kod ostalih naziva razlog rjeđem javljanju može biti i taj što potječu iz nekog drugog kulturnog kruga.

Rodbinsko nazivlje koje se javlja u osmrtnicama »Večernjeg lista« razlikuje se po terminima od onog u »Politici«. To potvrđuje pretpostavka o kontinuitetu kulture, odnosno kulturnih posebnosti. Čestoća kojom se javljaju pojedini rodbinski nazivi daje nešto drugačiju sliku. Najčešći su nazivi **supruga** (184) i **suprug** (154). Tek nakon njih dolazi po zastupljenosti ujednačena skupina naziva koja obuhvaća užu obitelj s djedovima i unucima. Nazivlju koje upućuje na takav zaključak postupno se, bez naglih prijelaza i bez većih praznina, pridružuju ostali srodnički termini proširene obitelji. Ta je, dakle, skupina vrlo velika i obuhvaća nazive: **unuk-a, otac, sin, rodbina, brat, kći, majka, sestra, snaha, zet, djed, djeca, šogor, baka, obitelj, stric, rođak-inja, ujak, tetka, šogorica, tast, svekar, praunici, tetak, punica, svekrva, roditelji, prababa, pradjed, šurjak, strina** (posljednja dva javljaju se po pet puta). Napokon, posljednja je skupina rodbinskih naziva koji gube funkciju ili se u životu rjeđe javljaju, ili se pak preklapaju s nekim drugim nazivima za isti odnos. To su nazivi: **ujna, nevjesta, kum, usvojenica, svastika, posinak, svak, očuh, barba**. Vidjeli smo da se na području koje obuhvaća »Večernji list« susreću nazivi **šogor** i **šogorica** s nazivima **šurjak** i **šurjakinja**, **snaha** s nazivom **nevjesta**. Napokon javlja se i naziv **barba**, tako čest u Dalmaciji, Istri i Primorju.

Moram napomenuti da sam u rodbinsko nazivlje uključila riječi **rodbina, porodica, obitelj**, zatim **kum**, koje zapravo nisu rodbinske oznake. No javljaju se prilično često, pa ih nisam željela mimoći.

Brojčano znatno izdvajanje **supruge** i **supruga** tek traži svoje objašnjenje. Je li to indikator posve usamljene obitelji bez djece ili to govori o dominantnom obiteljskom odnosu koji se zasniva na inokosnom paru? Ima slučajeva, na osmrtnicama na kojima se uz rodbinsko nazivlje navode imena, da se spominje samo ime supruge dok se za ostale navodi tek stupanj srodstva (bez vlastitog imena).

Navođenje imena uz oznaku stupnja srodstva česta je pojava. Broj imena u pojedinim osmrtnicama varira od dva, tri, četiri i pet do petnaestak ili dvadesetak. U analiziranom razdoblju najviše je imena zabilježeno na osmrtnici objavljenoj u »Politici« kojom se obavješuje o smrti nekog uglednog protojereja (024-15) — ukupno 21. Često se navode imena uže rodbine i krvnih srodnika a prezimena zetova. Na primjer u osmrtnici u »Politici« (šifra 016-48) navodi se 15 imena, pri čemu se zetovi spominju s prezimenima.

U »Večernjem listu« u analiziranom razdoblju zabilježeno je najviše imena ožalošćenih, ukupno 20, na osmrtnicama sa šifrom V23-23, V15-17 i V11-4. U posljednjoj radi se o mladom čovjeku koji je umro u 20. godini, pa ga žali mnogobrojna rodbina.

U »Politici« se osim toga ponekad javljaju osmrtnice u kojima se kao ožalošćene osobe navode samo imena (često nadimci). To su prijatelji ili kolege iz radne organizacije koji žale svog umrlog druga. Zanimljiva je osmrtnica 013-10, na kojoj je potpisano 29 imena, od toga 13 nadimaka, što svjedoči o postojanju socijalne grupe kojoj je pokojnik pripadao; ta je grupa sada smanjena i žali.

Ukupno je u »Politici« u analiziranom razdoblju objavljeno 46 osmrtnica u kojima se kao ožalošćeni navode prijatelji; u »Večernjem listu« 3 puta prijatelji i 2 puta kolege.

Posebno treba spomenuti da osmrtnice otkrivaju ti suvremenu razbijenu obitelj: obavijest o smrti žene koju oplakuju roditelji i malodobna djeca, a suprug se ne spominje, govori o podijeljenoj obitelji (017-48). Nekad se objavljuju po dvije obiteljske osmrtnice za istu osobu: iz potpisa se razabire da je obitelj razdvojena. Ta razdvojenost očituje se katkad i u sjećanjima, više godina nakon smrti.

6. Vjerska pripadnost

Vjerska pripadnost pokojnika i ožalošćenih također dolazi do izražaja u osmrtnicama. To se očituje u spominjanju, odnosno najavljivanju čina koje katolička i pravoslavna crkva propisuju u slučaju smrti te u navođenju nekih rečenica, odnosno formula religijskog karaktera.

U »Politici« se u osmrtnicama koje komemoriraju pokojnika nakon 40 dana, nakon godine i više dana spominju posmrtni obredi pomen i parastos. Navodi se najčešće dan i mjesto gdje će se održati pomen, pa se pozivaju rođaci i znanci da mu prisustvuju. Na primjer: »Dana 23. februara navršava se tužna godina dana od smrti našeg sina jedinca V. Ž. J. iz Grabovice. Toga dana davaćemo godišnji pomen u svojoj kući, u 12 časova. Pozivamo rođake da prisustvuju ovom tužnom skupu«. Slijede potpisi oca, majke, babe i dede te dviju obitelji (022-13).

Obavijest o 40-dnevnom pomenu može glasiti ovako: »Obaveštavam rođake i prijatelje da ćemo toga dana na groblju u Salašu Crnobarskom održati 40-dnevni pomen«. (023-7)

»Pomen« se spominje u još jednom kontekstu: to su slučajevi kad obitelj umjesto pomena daje prilog Ligi za borbu protiv raka ili Društvu distrofičara i sl. a preko novinskog oglasa sjeća se godišnjice smrti i obavješćuje o postupku koji zamjenjuje pomen.

Ne ima slučajeva kad se pomen uopće ne spominje, ali termin davanja oglasa (na godišnjicu smrti i sl.) kao i postupak koji se spominje u osmrtnici podsjećaju na pomen. Na primjer:

»U nedelju 25. ovog meseca, navršava se godina puna bola i tuge od kada je prestalo da kuca plemenito srce voljenog i nežnog supruga, oca, brata i deke B. J. Z, oficira u penziji. Toga dana u 11,30 časova u znak zahvalnosti otkrićemo spomenik evocirajući uspomene na plemeniti lik, na ljubav koju je pružio nama svima, koju je pružio čoveku. Ožalošćena supruga V. sa decom i unučićima«. (025-15) Ili: »Na godišnjicu poslednjeg rastanka, 28. februara 1973. godine, izići ćemo na njen grob i na hladni kamen spustiti poljupce i cveće. U našim suzama zablistaće njen blagi i dobri lik koji nikada neće iščeznuti«. (027-17)

Poseban je slučaj kad su se udružile tri obitelji da bi zajedničkim novinskim oglasom i zajedničkim ritualom komemorirale zajedničku pogibiju svojih članova u saobraćajnoj nesreći:

»Dana 23. februara 1973. godine navršavaju se tri tužne godine od kada smo izgubili naše drage sinove i braću u saobraćajnoj nesreći B. B. S., službenika, D. D. K., dipl. inženjera, A. L. I., socijalnog radnika, sve iz Lazarevca. Obaveštavamo sve rođake, njihove drugove i prijatelje da ćemo 25. februara u 11 časova na groblju u Lazarevcu davati trogodišnji pomen. Porodice S., K., I.«. (025-47-48-49)

U osmrtnicama »Večernjeg lista« vjerska se pripadnost i održavanje vjerskih obreda očituje najavom mise za pokojnika kao i formulama »Blago u gospodinu preminuo-la« i »Počivao-la u miru (božjem)«. Najčešće se sva tri znaka pripadnosti katoličkoj vjeri i obredu nalaze zajedno, u istoj osmrtnici. Na primjer:

»U dubokoj boli javljamo svim rođacima, prijateljima i znancima tužnu vijest, da nam je naš dragi i neprežaljeni sin, brat, unuk, nećak i bratić M. M. M. u petak 20. V 21.30 sati u 20. godini života blago u Gospodinu preminuo. Pogreb dragog nam pokojnika obaviti će se... Sveta misa zadušnica služiti će se dne 24. V 1977. godine u 17.30 sati u crkvi Sv. Jelene u Zaboku. Počivao u miru božjem! (slijede potpisi«). (VII-4)

Na vjersku pripadnost podsjeća i spominjanje »vječnog počinka«. Bilježim tu frazu u zahvalama: »... u nemogućnosti da pojedinačno zahvalimo svim dragim prijateljima, znancima i susjedima, koji su odar okitili vijencima i cvijećem, izrazili nam usmenu ili pismenu sućut, te ga ispratili na vječni počinak, od srca velika hvala...« (V21-15)

U analiziranim razdobljima nije zabilježen nijedan slučaj muslimanskog pogrebnog rituala, odnosno rječnika. No njega također povremeno susrećemo na stranicama listova.

Ako saberemo različite znakove vjerske pripadnosti u analiziranim razdobljima u osmrtnicama »Politike« i »Večernjeg lista«, dobivamo rezultate koji su prikazani na tabeli 5.

Tabela 5:

	N	Pomen	Umjesto pomena prilog	Parastos	Misa	Vjerske formule
»Politika« 1973.	186	36	10	5		
»Politika« 1976.	327	42	6	—		
»Večernji« V. 1977.	184				10	28
»Večernji« VI. 1977.	188				13	21

7. Spol pokojnika u osmrtnicama

Statistička obrada podataka ponekad donese neočekivane rezultate. Tako je bilo s podacima o spolu osoba koje se komemoriraju osmrtnicama, zahvalama i sjećanjima. Bilo bi razumno pretpostaviti da distribucija po spolu u osmrtnicama prati normalnu distribuciju stanovništva. Kako žena ima više nego muškaraca u općem broju stanovništva (prema popisu 1971), moglo se čak pomišljati da će umirati veći broj žena, pa će tako biti objavljeno više osmrtnica za žene. Podaci pokazuju posve suprotno (vidi tabelu 6).

Tabela 6:

List	N	m	%	ž	%
»Politika« 1973.	186	113		73	
»Politika« 1976.	327	216		111	
»Večernji« V. 1977.	184	137		47	
»Večernji« VI. 1977.	188	123		65	
Ukupno	885	589	66,5	296	33,4

Ukupno je objavljeno dvije trećine osmrtnica za muškarce i jedna trećina za žene.⁴

To znači da su muškarci još uvijek u društvu dominantan spol. Oni uživaju veći ugled za života ali i poslije smrti. Obitelji jače osjećaju njihov nestanak. U društvenom pogledu teže su okrnjene njihovim gubitkom. Socijalni status obitelji umanjen je nestankom muške glave. To očito jače potiče na objavljivanje osmrtnice muškom preminulom članu obitelji. Isto se shvaćanje javlja kod svih tipova osmrtnica, što pokazuje tabela 7.

Tabela 7:

L i s t	N	Obavijest o smrti				Zahvale i sjećanja					
		Ukupno	m	%	ž	%	Ukupno	m	%	ž	%
»Politika« 1973.	186	71	41	58	30	42	115	72	63	43	37
»Politika« 1976.	327	125	79	63	46	37	202	137	68	65	32
»Večernji« V 1977.	184	68	50	74	18	26	116	87	75	29	25
»Večernji« VI 1977.	188	83	54	65	29	35	105	69	66	36	34

⁴ Distribucija po spolu u kontrolnom uzorku za 1978. (vidi aneks) održava isti trend. Napominjem da i parcijalni uvid u osmrtnice inozemnih listova podjednako pokazuje češće komemoriranje muškaraca.

Izrazit je trend ovih podataka. Oni se uvijek kreću u okvirima oko dviju trećina obavijesti o smrti, zahvala i sjećanja za muškarce i oko trećine za žene. Samo je u jednom tjednu »Politike« ujednačen broj obavijesti o smrti za muškarce i za žene: sve su ostale distribucije unutar odnosa 2 : 1.

Očekujući ipak i znakove neke osobnosti žena u osmrtnicama, odnosno barem znakove njihove dvojne obiteljske pripadnosti, analizirala sam i pojavljivanje djevojačkog prezimena.

Tabela 8:

L i s t	Broj žena	Djevojačko prezime
»Politika« 1973.	111	47
»Politika« 1976.	73	25
»Večernji« V. 1977.	65	33
»Večernji« VI. 1977.	47	24
Ukupno	296	129 (43,6%)

Djevojačko prezime ne spominje se u nešto više od polovice osmrtnica za žene. Postoji određena razlika između »Politike« i »Večernjeg lista«. U »Politici« djevojačko se prezime navodi u 39 posto osmrtnica za žene a u »Večernjem listu« u 51 posto osmrtnica. No u »Politici« se između osobnog imena i prezimena žene za koju se objavljuje osmrtnica ponekad stavlja muževo ime, pa se žena time određuje.

8. Društvena i regionalna pripadnost

O socijalnoj pripadnosti osoba koje njihove obitelji komemoriraju ili ih se sjećaju osmrtnicom kao i o socijalnoj strukturi onih koji daju osmrtnice može se na temelju ove građe zaključivati samo posredno. Indikatori za to mogu biti: a) navođenje funkcije, zanimanja ili zvanja pokojnika kao oznake njihova društvenog položaja; b) navođenje nadimka uz ime, ako ga je pokojnik imao, kao znaka pripadnosti nekoj užoj društvenoj grupi; napokon c) kraj iz kojeg potječe pokojnik kao indicacija regionalne pripadnosti. Čestoća ovih indikatora vidi se na tabeli 9.

Na prvome mjestu upada u oči mnogo češća upotreba nadimka u osmrtnicama u »Politici«. Ako nadimak smatramo funkcijom socijalne grupe, onda možemo zaključivati o dosta snažnom funkcioniranju takvih grupa, koje će i u visokotiražnom listu prepoznati svoj znak. U »Politici« osim toga uz ime i prezime dosta često susrećemo i srednje slovo, koje označuje očevo ime. U prvom analiziranom tjednu ono se javlja 31 put, u drugom 84 puta. U »Večernjem listu« tu oznaku ne nalazimo.

DUNJA RIHTMAN-AUGUŠTIN

Tabela 9:

L i s t	N	Nadimak	%	Zanimanje, zvanje ili funkcija pokojnika	%	Mjesto	%
»Politika« 1973.	186	88	47,31	36	19,35	35	18,81
»Politika« 1976.	327	54	16,51	148	45,25	36	11,00
»Večernji« V. 1977.	184	7	3,80	33	17,39	1	0,54
»Večernji« VI. 1977.	188	6	3,19	33	17,55	1	0,53

Zanimanja, zvanja ili funkcije pokojnika koje se navode u osmrtnicama mogu biti različiti. Ponekad su to samo titule: »profesor«, »doktor«, ponekad opet samo »student« ili »učenik«.

No funkcije, zanimanja i zvanja pokojnika ne mogu se ovdje obraditi numerički jer izražavaju šarolikost i bogatstvo ljudskoga života. Zato ću ih ovdje navesti po danima objavljivanja, a izostavit ću one koje se ponavljaju.

»POLITIKA«

- udova poč. V. B., konjičkog majora (021-2)
- učitelj u penziji iz Zenice (021-3)
- advokat u penziji (021-5)
- finansijski inspektor Aluminijskog kombinata u penziji (021-6)
- penzioner iz Lešnice (021-7)
- direktor Šumskog gazdinstva u penziji iz Kragujevca (021-8)
- domaćica iz sela Selačke (021-9)
- akademik i redovni profesor Medicinskog fakulteta u penziji (021-10)
- dr T. M. Č. sanitetski major (021-15)
- nastavnik stručne kožarske škole i član modelarstva za Jugoslaviju (021-19)
- novinar u penziji (022-1)
- nastavnik OŠ »Jovo Kursula« u Kraljevu (022-2)
- penzionerka iz Niša (022-5)
- penzioner, kći pok. prote (022-7)
- nastavnik srpskohrvatskog jezika (022-10)
- profesorka jug. književnosti u penziji u Vranju, rodom iz Smedereva (022-11)
- profesor (022-12)
- penzioner RTB-Bor (022-14)
- maturantkinja (022-15)
- student ekonomskog fakulteta (022-16)
- učesnik oslobodilačkih ratova od 1912—1918. i nosilac Albanske spomenice iz Svojdruha (022-18)

- primarijus dr J. Lj. R. bivši narodni poslanik ASNOS-a i Skupštine Srbije, sekretar Saveta za narodno zdravlje Srbije i pomoćnik direktora Republičkog zavoda za zdravstvenu zaštitu (023-1)
- penzioner (023-2)
- penzioner — bivši direktor preduzeća »Vinar« u Kraljevu (023-3)
- upravnik pošte sa Rudnika, ratni vojni invalid (023-5)
- nastavnik matematike u penziji, rodom iz Svilajнца (023-8)
- novinar iz Niša (023-9)
- udova Aleksandra, bivšeg trgovca iz Kuršumlije (023-12)
- sveštenik iz Tušine (023-14)
- udova V-a S-a L-a (ime muža, ime muževa oca, prezime), bivšeg učitelja (023-16)
- dipl. babica (024-1)
- protojerej stavrofor D. M. arhijerejski namesnik u penziji iz Paraćina (024-5)
- nosioc »Partizanske spomenice 1941«. i predratni komunista (024-6)
- bivši asistent Univerziteta u Beogradu (024-7)
- podnarednik — dobrovoljac oslobodilačkog rata 1912—1918 godine (024-8)
- žel. službenik u penziji (024-9)
- mesar (024-12)
- porodični penzioner (024-13)
- pukovnik u penziji i nosilac Partizanske spomenice 1941. (024-14)
- protojerej D. S. P. paroh i arhijerejski namesnik požarevački (024-15)
- secrétaire de Presse au Ministère des Affaires Culturelles et de L'information (024-16)
- penzioner SSUP-a (024-17)
- domaćica — udova poč. M. — iz Mršinaca kod Čačka (024-20)
- lekar (025-1)
- pravni savetnik 203. Beograd (025-3)
- psihijatar (025-4)
- hemijski tehničar (025-10)
- rođena P. udova prote Nikole (025-11)
- arhitekt-penzioner (025-13)
- oficir u penziji (025-15)
- oficir JNA u penziji iz Kikinde (025-19)
- nosilac Albanske spomenice (025-22)
- kapetan I klase u penziji (025-27)
- tehničar pred. »Telefonkabel« (025-28)
- bivši službenik SDK u Pašcu (025-32)
- šef računovodstva trg, pred. Radioelektro iz Beograda (025-33)
- vozač (025-36)
- učenik (025-37)
- bojadžija iz Pirota (025-39)
- službenik (025-47)
- dipl. inženjer (025-48)
- socijalni radnik (025-49)

DUNJA RIHTMAN-AUGUŠTIN

- penzioner iz Bijelog Polja, učesnik balkanskih ratova, dobrovoljac I svetskog rata, učesnik NOR-a 1941. godine, nosioc više odlikovanja (026-1)
- direktor Osnovne škole »Miliš Gilić« u Vitimirici (026-3)
- učitelj u penziji, borac III prolet. sandž. brigade (026-5)
- biv. trgovac iz Mladenovca (026-8)
- supruga M. N. bivšeg direktora banke u penziji (026-12)
- viši inspektor SUP-a, Beograd (026-16)
- bivši trgovac, vlasnik uniformnog zavoda »S.S.S-ić«, učesnik u ratovima 1912. do 1918. i 1941. godine, rezervni kapetan i penzioner (026-17)
- bivši direktor izgradnje puteva u Osečini (026-18)
- inspektor RSUP-a BiH, rođen u Tobutu, opština Lopare (026-23)
- dipl. ekonomista-savetnik (026-2)
- biv. trgovac iz Šapca (027-13)
- vojni penzioner, nosilac Albanske spomenice i drugih odlikovanja (027-19)
- frizer u penziji iz Sremske Mitrovice (027-21)
- pravoslavni sveštenik rodom iz Prijepolja, dobrovoljac srpske vojske od 1914—1918. godine (027-23)
- pukovnik JNA (027-24)
- pomoćnik republičkog sekretara za finansije SRS (027-26)
- savetnik zajednice JŽ u penziji (027-29)
- general-major JNA u penziji (027-31)
- bivši kafedžija iz Valjeva, učesnik u ratovima od 1912. do 1918. godine, nosilac Albanske spomenice i drugih ratnih odlikovanja (027-35)
- radnik Zavoda »Crvena Zastava« iz Kragujevca i vanredni student mašinskog fakulteta (027-38)
- advokat (011-1)
- prof. univerziteta (011-2)
- udova Milisava P. iz Knjaževca (011-3)
- poslastičar iz Opatije (011-4)
- biv. trgovac iz Aleksinca (011-5)
- primenjeni umetnik (011-8)
- učiteljica u penziji (011-9)
- komercijalni direktor poduzeća (011-20)
- učesnik u I svetskom ratu i nosilac Spomenice 1941. godine (012-8)
- penzioner i ratni vojni invalid NOR-a iz Šaranaca o. Žabljak (012-10)
- železničar, učesnik NOR-a (012-21)
- krojač iz Beograda (012-33)
- penzioner »Tekstila« Beograd (012-32)
- dipl. ekonomista, direktor OUR-a PTT Banjaluka (013-12)
- penzioner iz Harisburga — SAD (013-20)
- estradna umetnica izvornog narodnog melosa (013-35)
- bivši direktor za agrarnu reformu (014-12)
- zam. direktora Saveznog zavoda za patente u penziji (014-34)
- diplomirani pravnik — načelnik SUP Vrbas i član Izvršnog veća SO Vrbas (014-43)
- RVI i nosioc Albanske spomenice (014-49)

- prof. dr (014-52)
- rođena Petrović-Njegoš (014-53)
- učitelj u penziji iz Šapca, jedan od 1300 kaplara, rez. potpukovnik (015-5)
- narodni heroj i nosioc »partizanske spomenice 1941« (015-8)
- penzioner — tapetar Jugoslavenskog dramskog pozorišta (015-14)
- udova pok. Velimira, potpukovnika bivše Jugoslovenske vojske (015-29)
- većnik CASNO-a i rezervni oficir JNA iz Ljubotinja (015-33)
- V. P. čika Velja, dipl. inž. rudarstva, nosilac Albanske spomenice i Ordena rada sa zlatnim vencem (015-39)
- M. B-ić-Brka, Šumadinac — privatni zanatlija iz Beograda, nosilac Albanske spomenice i drugih odlikovanja (015-54)
- diplomirani inž. mašinstva (015-64)
- vozač Građ. pred. »RAD« — OOUR Vozni park — Beograd (015-62)
- penzioner, bivši generalni direktor »Putnika« (016-7)
- baštovan iz Inđije (016-20)
- blagajnik (016-28)
- bivši izvoznik iz Mladenovca (016-58)
- udova pok. dr R. T. advokata iz Stare Pazove (017-1)
- sudija u penziji, nosilac Partizanske spomenice 1941. (017-7)
- učesnik NOB-a i bivši direktor za turizam Crne Gore (017-29)
- šef službe otkupa »INEX-NAPRETKA« iz Nove Varoši (017-35)
- VK mašinbravar željezare »Boris Kidrič« u Nikšiću (017-38)

»VEČERNJI LIST«

- pravnica (V 11-1)
- nosilac Spomenice 1941. (V 11-13)
- dipl. oec. (V 11-17)
- umirovljenik (V 12-3)
- kovinotokar u miru (V 12-7)
- student Strojarskog fakulteta u Beogradu (V 12-16)
- nosilac Partizanske spomenice (V 12-17)
- direktor Filijale Zagreb u mirovini (V 12-18)
- učitelj u mirovini (V 12-22)
- konobar u miru (V 12-23)
- umirovljeni zdravstveni tehničar (V 13-9)
- koordinator društvene samozaštite i općenarodne obrane (V 13-15)
- odvjjetnik (V 14-10)
- vulkanizer u miru (V 15-4)
- dipl. ing. šumarstva (V 15-5)
- dipl. ing. (V 15-12)
- kapetan trgovačke mornarice (V 15-14)
- službenik DŽ u miru (V 15-17)
- umirovljenik ZET-a (V 16-6)
- zlatarski obrtnik (V 16-8)
- prof. (V 16-25)

- ak. slikar (V 16-26)
- svećenik u miru (V 16-36)
- dipl. inž. elektrotehnike i strojarstva (V 21-11)
- učenik G. Š. C. IIe (V 21-19)
- pekar u mirovini (V 22-2)
- potpukovnik u mirovini (V 22-8)
- dipl. prav. (V 22-13)
- službenik PTT u mirovini (V 22-21)
- nastavnik muzike u mirovini (V 22-34)
- zdr. savjetnik u mirovini (V 23-8)
- advokat (V 23-27)
- pukovnik u mirovini — prvoborac (V 23-35)
- umirovljenik sudac (V 23-31)
- ugostitelj (V 24-10)
- rač. savjetnik u miru (V 24-19)
- student (V 25-16)
- dr. (V 26-28)
- stolarski obrtnik (V 26-41)

Oznake uz ime u osmrtnicama »Politike« mogle bi se svrstati u pet skupina:

1. isticanje sudjelovanja u balkanskim ratovima, prvom i drugom svjetskom ratu (npr. »učesnik u prvom svjetskom ratu i nosilac Spomenice 1941«)
2. navođenje suvremenih zvanja, zanimanja i funkcija (npr. direktor OUR-a)
3. navođenje zvanja, zanimanja i statusa u minulom društvenom sistemu (bivši trgovac)
4. označavanje društvenog statusa žene uz pomoć statusa živog ili pokojnog supruga (npr. udova konjičkog majora)
5. skupina umirovljenika — određivanje uz pomoć bivšeg statusa ili regionalne pripadnosti.

Oznake uz ime na osmrtnicama »Večernjeg lista« mogu se svrstati u četiri skupine:

1. isticanje sudjelovanja u NOB (npr. nosilac Partizanske spomenice)
2. navođenje titule (npr. dr, ing.)
3. navođenje zvanja ili zanimanja (npr. kapetan trgovačke mornarice)
4. skupina umirovljenika — određivanje uz pomoć nekadašnjeg zvanja (npr. pekar u mirovini).

Oznake uz ime u »Večernjem listu« znatno se razlikuju od onih u »Politici«. Nedostaje kategorija označavanja društvenog statusa žene uz pomoć muževâ statusa. Ne spominje se sudjelovanje u drugim ratovima osim u NOB. Za razliku od »Politike«, gdje se penzioneri često određuju mjestom porijekla ili boravka, nastoji se diferencirati pojedinca u svojoj skupini pensionera po njegovoj struci ili poduzeću. Zvanja i zanimanja koja bi govorila o minulim društvenim strukturama u osmrtnicama »Večernjeg lista« jedva su prepoznatljiva.

9. Fotografije

Fotografije na osmrtnicama također donekle otkrivaju socijalni status pokojnika. One ponekad prikazuju muškarce i žene u tradicijskom kostimu (u »Politici« često kad se radi o crnogorskim obiteljima), zatim žene pokrivene maramom u polugrađanskoj odjeći. U zajedničkim osmrtnicama koje komemoriraju nekoliko pokojnika iste obitelji naći ćemo stariju generaciju u seljačkoj nošnji i sina u građanskom odijelu sa šešikom (014-26-28).

Fotografije u »Večernjem listu« jednoličnije su i prikazuju, koliko se može razabrati, ljude odjevene po suvremenoj građanskoj modi, te ponekad žene pokrivene maramom.

Valja zabilježiti i to da se u oba lista, kad se radi o vrlo starom pokojniku, u osmrtnici objavljuje fotografija iz mladih dana.

Čestoća pojavljivanja fotografija u osmrtnicama prikazana je na tabeli 10.

Tabela 10:

	N	Broj fotografija	%
»Politika« 1973.	186	130	69,89
»Politika« 1976.	327	250	76,45
»Večernji« V. 1977.	184	56	30,43
»Večernji« VI. 1977.	188	55	29,25

Podaci pokazuju da se u osmrtnicama u »Politici« objavljuje znatno više fotografija nego u »Večernjem listu«. Ako zbrojimo sve objavljene osmrtnice u oba lista i objavljene fotografije u njima, dobivamo odnos:

Tabela 11:

	Broj osmrtnica	Broj fotografija	%
»Politika«	513	380	74,07
»Večernji list«	371	111	29,31

Posebno treba spomenuti obiteljske osmrtnice s više fotografija (na primjer zajedničko sjećanje na više članova obitelji, umrlih u različito vrijeme, čak od početka stoljeća do dana objavljivanja).

U posljednje vrijeme, nakon ove analize, primjećuje se porast broja fotografija u »Večernjem listu«, ali i u nekim drugim listovima.

10. Mjesto ukopa

Na osmrtnicama objavljenim u »Večernjem listu« statistički sam pokušala pratiti postoji li neki odnos između objavljivanja osmrtnica i mjesta ukopa. Osmrtnice koje objavljuje »Večernji list« pretežno se odnose na pokojnike iz Zagreba koji se pokapaju u Zagrebu. Dio obavijesti o smrti odnosi se i na pokojnike izvan Zagreba.

U samom Zagrebu postoje dva groblja: Mirogoj je vrlo lijepo staro zagrebačko groblje, s arkadama u kojima je pokopano mnogo hrvatskih uglednika i imućnih ljudi iz minulih vremena. Na Mirogoju je osim toga i grobnica heroja a postoje i čitavi novi dijelovi s velikim i uglednim grobnicama.

Miroševac je kao groblje osnovano nakon drugog svjetskog rata. Na njemu su se u početku pokapali samo oni koji nisu otprije imali grobnice na Mirogoju, dakle došljaci u Zagreb i ljudi slabijeg imovnog stanja. Tako je i danas Mirogoj ugledno groblje, a Miroševac, koji je također lijepo uređen, ne uživa takav društveni ugled.

Analiza obavijesti o smrti u spomenuta dva tjedna u »Večernjem listu« pokazuje ovakav odnos između objavljenih osmrtnica i mjesta ukopa (tabela 12):

Tabela 12:

	Broj objavljenih obavijesti o smrti	Mjesto ukopa					
		Mirogoj		Miroševac		Izvan Zagreba	
			%		%		%
»Večernji« V. 1977.	68	31	45,58	16	23,52	17	25,00
»Večernji« VI 1977.	83	46	55,42	9	10,84	26	31,32
Ukupno	151	77	50,99	25	16,55	43	28,47

Komentar je gotovo suvišan, veza među objavljivanjem obavijesti o smrti i ukopu na Mirogoju je očigledna. No kako uzorak s kojim smo radili nije reprezentativan, valjalo bi dodatnim istraživanjem provjeriti može li se ovaj rezultat projicirati šire. Trebalo bi također analizirati odnos između objavljivanja osmrtnice i ukopa izvan Zagreba (da li su to ljudi koji žive u blizoj okolici Zagreba a rade u Zagrebu; da li su to raspršene obitelji; da li su to ugledne obitelji izvan Zagreba koje imaju rodbinu i prijatelje na cijelom području cirkulacije »Večernjeg lista«).

11. Analiza tekstova

Služit ću se tekstovima osmrtnica obuhvaćenih uzorkom, ali i drugima izvan uzorka, jer se ovdje ne radi o statističkoj dokumentaciji.

Tekst osmrtnice sadrži obično:

1. Prvi blok u kojem je sadržana objava smrti ili najava komemoracije. Tu je obično naveden i rodbinski odnos pokojnika prema ožalošćenima.
2. Drugi blok koji sadrži ime i osnovne podatke o pokojniku.
3. Treći blok u kojem je sadržan tekst.
4. Četvrti blok s potpisima ožalošćenih i naznaka rodbinske ili druge povezanosti s pokojnikom.

Ta četiri bloka analitičke su kategorije: ne realiziraju se uvijek kao zasebne cjeline nego se javljaju ispremišano.

PRVI BLOK

U prvom bloku obavješćuje se o smrti: »B. M. P-ić, advokat u penziji preminuo je 17. II 1973. u svojoj 82. godini« (021-5), ili »Dana 17. februara 1973. godine navršila se tužna godina od kada smo se zavek oprostili od našeg dragog...« (021-3).

Osim informacije o događaju u prvom bloku često je sadržana i informacija o »našoj« žalosti kao i ona o srodničkoj povezanosti: »Sa dubokim bolom javljamo svim svojim rođacima i prijateljima da je naša voljena...« (024-4), odnosno »Naš dragi i dobri suprug, tata, brat, svekar, deda, stric, ujak, dever, šurak i zet...« (021-7). Tuga bližnjih i srodnička povezanost mogu biti izražene u istom bloku: »Dana 20. februara 1973. godine navršavaju se 40 dana prepunih tuge i bola od kada nas je napustila draga i nikad zaboravljena supruga, sestra, svastika i tetka...« (021-9).

U »Večernjem listu« gotovo redovito javlja se formula: »U dubokoj boli«, na primjer: »U dubokoj boli javljamo svim rođacima, prijateljima i znancima žalosnu vijest da nam je naša draga i nezaboravna majka, baka, svekrva, šurjakinja, punica i teta...« (V 13-23).

Prvi blok u obavijestima o smrti i u ostalim osmrtnicama, tj. sjećanjima i najavama pomena, u »Politici«, kreće se u navedenim okvirima. U »Večernjem listu« obavijesti o smrti sadrže spomenuta četiri bloka. Zahvale i sjećanja, međutim, dobivaju naslov prije prvog bloka, a to u sredini, većim i masnijim slovima: »Zahvala«, »Sjećanje«, »Tužno sjećanje«, »Bolno sjećanje«, »Tužno i bolno sjećanje« ili »In memoriam«. Ispod naslova slijedi tekst prvoga bloka: »Tužno sjećanje na našeg dragog sina, brata i unuka...«

Stereotipni tekstovi gotovo su pravilno u prvom bloku. No ima i bitnih odstupanja; na primjer: »Pet godina je, kako nam je umro otac, radnik i ratnik...« (014-46), »6. februara ove godine umro je u Peruu, na službenom zadatku, lekar naše Radne zajednice...« (014-50), »Ne želimo i ne možemo

vjerovati da više nema...« (V 12-12), »Prođe godina dana puna teške tuge i bola od iznenadne i prerane smrti našeg dragog tate, supruga, sina i brata...« (V 22-32).

DRUGI BLOK

Drugi blok sadrži najistaknutiji i najvažniji dio osmrtnice: ime i prezime pokojnika. Ime je uvijek složeno masnim pismom, znatno većim od ostalog teksta, i nalazi se u sredini osmrtnice. U osmrtnicama u kojima se objavljuje fotografija pokojnika ime tvori grafičku cjelinu s fotografijom i otisnuto je ispod ili pokraj fotografije. U bloku s imenom (i fotografijom) nalazimo dakle ove obavijesti: ime i prezime pokojnika, nadimak, djevojačko prezime, očevo ime ili ime muža (između imena i prezimena). Neposredno ispod imena nalazimo i obavijest o zanimanju, zvanju, funkciji i mjestu porijekla ili mjestu stanovanja. Ponekad neposredno nakon imena dolazi i podatak o starosti pokojnika. Čestoću pojavljivanja ovih najvažnijih podataka kojima se pokojnik određuje analizirala sam u prethodnim odjeljcima. Primjere imena neću navoditi iz pijeteta prema osobama o kojima se radi, bilo pokojnicima, bilo njihovim obiteljima.

TREĆI BLOK

Taj blok je dio osmrtnice koji najjače varira, kako po dužini teksta, tako i po karakteru i stilu samoga teksta. A sve to donekle ovisi i o tipu novinske osmrtnice: obavijesti o smrti sadrže pretežno podatke o datumu smrti i terminu i mjestu pogreba. No u tim obavijestima može se naći i opširniji tekst, koji govori o pokojniku, njegovim osobinama i zaslugama i o tuži ožalošćenih. Sadržaj »zahvala« također je određen njihovom namjenom; diferencira se stupanj zahvalnosti određenim skupinama ljudi koje su u bližoj ili daljoj vezi s pokojnikom i njegovom obitelji. Sjećanja u različitim razdobljima nakon smrti variraju od posve lakonskih što donose samo datume koji obilježavaju godišnjicu smrti do onih širih u kojima se navode pokojnikove vrline ili se pak sjećanje na jednog pokojnog člana obitelji vezuje uz sjećanja na neke druge članove obitelji, koji su umrli u nekom ranijem razdoblju.

Sasvim kratki tekstovi sadrže samo obavijest o smrti, mjestu pogreba, zahvali ili pomenu, odnosno sjećanju. Na primjer: »Sahrana će se obaviti 19. II 1973. u 13 časova u Beloj Palanci« (021-1), ili »Zahvaljujemo svima koji su je ispratili na vječni počinak i izrazili svoju sućut« (V 21-21).

Nekad su obavijesti vrlo precizne: »... preminula je u sredu 21. II 1973. godine u 21,05 čas u 77 godini života. — Sahrana će se obaviti u petak 23. II 1973. godine u 15,30 časova iz kapele broj 4 na Novom groblju u Beogradu, parcela 58, grob 116. — Stan (slijedi adresa)« (025-9).

Ili: »... (nakon imena) u nedjelju 22. V 1977. u 17 sati u 67 godini života nakon kratke i teške bolesti blago u Gospodinu preminuo. — Pogreb dragog nam pokojnika obavit će se u srijedu 25. V 1977. iz mrtvačnice na Mirogoju.

— Sveta misa zadušnica služiti će se u četvrtak 26. V 1977. u 7,30 sati u crkvi Sv. Obitelji. — »Počivao u miru Božjem!« (V 12-7).

Treći blok tekstova osmrtnica mogao bi se analizirati na različite načine. Pokušat ću izvršiti analizu sadržaja s obzirom na: a) uzrok smrti, b) pokojnika i njegove osobine, c) ožalošćene i njihovu tugu, d) širu društvenu grupu kojoj je pokojnik pripadao (poduzeće, prijatelji, svi oni koji su pomogli u trenutku smrti ili prije, prilikom bolesti).

Pri tome ću upozoriti na neke osobine stila novinskih osmrtnica, no neću ulaziti u neku potanju analizu te vrste.

a) Uzrok smrti

Već se unaprijed može reći: uzrok smrti izriče se stereotipom kojega je značenje unaprijed poznato. Kaže se da je bolest bila »kratka«, »teška«, »kratka i teška«, »dugotrajna i teška«. Na primjer »... (ime i prezime) preminuo je u 64. godini života 21. II 1973. u 19 časova, posle kratke i teške bolesti u Beogradu« (025-5), ili »... (ime i prezime) ... iznenada nakon kratke i teške bolesti preminuo u 78. godini života« (V 22-3).

Samo ponekad je bolest »opaka«, »iznenadna i podmukla«. Nikada, ni u jednoj osmrtnici koja je obuhvaćena ovom analizom ne kaže se od koje je bolesti pokojnik preminuo. Nisam također, za vrijeme dugotrajnog praćenja osmrtnica u raznim novinama u našoj zemlji, primijetila da bi se spomenuo naziv bolesti od koje je pokojnik umro. Bolest je uvijek anonimna, duga ili kratka, najčešće teška ili se uopće ne spominje. Samo spominjanje bolesti, na primjer raka ili infarkta, tih pošasti modernih vremena, čini se da je tabu tema premda je posve očito da atribut »iznenadna« aludira na infarkt, a »kratka i teška« ili »opaka« (bolest) na rak. Ni u novinskim vijestima u kojima se komemorira smrt nekog uglednog građanina ne spominje se bolest kojoj je pokojnik podlegao.

Nespominjanje bolesti kojoj je pokojnik podlegao povezujem s još jednom riječju koju vrlo rijetko ili gotovo nikada ne nalazimo u tekstovima osmrtnica. To je bilo koji oblik glagola umrijeti. Pokojnik je »preminuo«, »napustio nas«, »otišao od nas«, »ispustio svoju plemenitu dušu«. U analiziranom razdoblju samo se nekoliko puta kaže da je pokojnik »umro«, odnosno »umrla«.

Kao da se spominjanje karaktera bolesti i izostanak glagola umrijeti pridružuju interdiktumu smrti, o kojem je bilo govora u prvom dijelu ovog rada. No dok same bolesti istupaju na svjetlo dana u novinskim nekrolozima u SAD i drugim zemljama, čini se da se većina suvremenih naroda služi eufemizmima da bi izrazili sam čin umiranja (Gorer 1965, 169—178).

Suvremena smrt u prometnoj nesreći označuje se u osmrtnicama atributom »tragična«. Na nju se jasno aludira: »Tog kobnog dana otišla si draga D., bez posebnog pozdrava, ne sluteći da odlaziš zauvijek. Okrutno je prekinut tvoj mladi život, tvoji snovi, u 10. godini života, a nama nanijeta neopisiva bol« (V 26-18).

U slučaju smrti u prometnoj nesreći vrlo se često odstupa od zabrane spominjanja uzroka. Izričito se navodi što se dogodilo, djelomično i zato što stereotip »tragična« smrt može aludirati na samoubojstvo. Da je doista tako, upozorava tekst u rubrici »Čitulje« koji glasi: »Poštovani čitaoci, 2. aprila 1974. godine, objavili smo čitulju u prigodu 6 meseci od smrti naše drage nastavnice i poštovane kolegice M. N., profesora biologije, a u znak sećanja na njen nastavnički i drugarski lik. Termin »tragična smrt« koji smo tom prilikom upotrebili ima figurativni sadržaj značenja jer je naša nastavnica i kolegica umrla posle kratke i teške bolesti. Dopunu objavljujemo na službeni zahtev njenog supruga dr U. N., a da se ne bi stvarala zabuna. Učenici i nastavnici Osnovne škole »Jedinstvo« u M-u« (»Politika« 1. VI. 1974).

U obavijestima o smrti i u ostalim tipovima osmrtnica stoga se često izričito navodi uzrok — prometna nesreća.

Na primjer: »... (ime i prezime, zanimanje) u subotu 21. V 1977. u 23. godini života, tragično poginuo u saobraćajnoj nesreći. — Pogreb dragog nam pokojnika obaviti će se 24. V 1977. godine u 14.00 sati u Međimurju, selo Donji Mihaljevac« (V 12-16).

Ne izostavljaju se pojedini »... (ime, prezime i funkcija) tragično izgubio svoj život, vršeći službenu dužnost, dana 16. II 1976. god. u železničkoj nesreći kod Lastre« (013-18).

Tragičan uzrok smrti — prometna nesreća — pamti se i u zahvalama i u sjećanjima kao i prilikom obavijesti o pomenu. Tri obitelji, čiji su sinovi zajedno poginuli u prometnoj nesreći, nakon tri godine daju zajednički pomen i u zajedničkoj osmrtnici s fotografijama trojice pokojnika obavješćuju o tom pomenu (025-47-48-49). Potresno je sjećanje koje 40 dana nakon nesreće na pola stranice »Politike« objavljuje obitelj što je odjednom izgubila 5 svojih članova (»Politika« 20. IX. 1974).

S obzirom na to da su žrtve prometnih nesreća mnogi mladi ljudi, komemoriranje njihove smrti nakon godine ili više dana još uvijek odiše tugom: »Navršava se tužna godina, prepuna neizmernog bola od kad nas prerano i zauvek ostavi naš ljubimac, naš dragi premili (ime, nadimak, prezime i zanimanje) koji tragično izgubi svoj mladi život u saobraćajnoj nesreći, 1. marta 1972. god. u Obiliću, u 25-toj godini« (025-10).

Uz tugu ponekad se ukazuje na krivicu drugih: »Bila je ponosita, mlada, vesela, puna ljubavi i radosti u svom životu. U njenim grudima, u jednom momentu, zauvek je prestalo da kuca srce, zajedno u zagrljaju sa svojim verenikom D. i njegovom sestrom G., na tramvajskoj stanici, 22. oktobra 1971. godine na trotoaru, tuđom krivicom« (»Politika«, 21. X. 1973). Osmrtnica je zajednička, s fotografijama troje mladih.

Ima osmrtnica u kojima se čini da je nakon mnogo godina tugu nadvladala ojađenost zbog »tuđe« krivice. U zajedničkoj osmrtnici za oca (obavješćuje se o smrti), supruga, odnosno zeta (obavješćuje se o trogodišnjici smrti), za ovog posljednjeg kaže se... »Istovremeno obaveštavamo rodbinu i prijatelje, da se dana 23. VIII 1972. godine navršava tri godine od prerane smrti

našeg dragog zeta, uzornog sina, primernog brata i najdivnijeg supruga (ime, prezime, nadimak, funkcija) čiji se život tuđom krivicom završio u 37. godini« (»Politika« 22. VII. 1972).

Avionske nesreće posebno dolaze do izražaja u osmrtnicama: »Tragičnoga 11. septembra 1973. godine u avionskoj nesreći na planinama Crne Gore, prestalo je da kuca jedno mlado srce, ugašeno je čuveno ognjište, unesrećena je jedna plemenita majka. Naša dična i ponosna sestra izgubila je sina jedince, a mi mladog, pametnog i uzornog sestrića (slijedi ime, očevo ime, prezime, zvanje i zanimanje). Jedino nam preostaje u ovoj teškoj tragediji da ga doživotno oplakujemo i da mu se zavetujemo da ćemo njegovoj unesrećenoj majci pokloniti svu našu bratsku ljubav i pažnju« (»Politika« 20. IX. 1973).

Nesreća na Manganiku ima odjeka na »Politikinim« stranicama koje su namijenjene osmrtnicama. Svake godine obitelji se sjećaju mladih stjuarda i stjuardesa koji su tada poginuli. »Okrutna planina« redovito se spominje.

Obitelji pokojnog hrvatskog književnika Josipa Pupačića i njegove supruge (oboje su s kćerkom poginuli u avionskoj nesreći na Krku 23. V. 1971) također ih se svake godine sjećaju. Uz zajedničku fotografiju stradalih u osmrtnici objavljuju tekst: »Naš život bez Vas samo je velika patnja i bol. Ništa ne može ublažiti našu tugu, jer ste bili neizmjereno voljeni i voljeli ste. Vaša ljubav i plemeniti lik uvijek će živjeti s nama. Hvala svima koji Vas nisu zaboravili« (»Večernji list« 23. V. 1974).

b) Lik pokojnika

Osmrtnice se naravno, već po samom svom karakteru, pridržavaju načela »de mortuis nihil nisi bene«. No to »dobro« izriče se na mnogo različitih načina.

Oznaka pokojnika može biti posve jednostavna i stereotipna: »nezaboravni«, »draga«, »predragi i ljubljeni« (V 16-36), »dragi nam drug« (V 22-6).

U dužim tekstovima naći ćemo karakterizacije koje se odnose na položaj pokojnika u obitelji: »Nestao je tvoj dragi lik, tvoja dobrota i neumorna briga, koju si stalno o nama vodila i svojom hrabrošću ulivala nam snagu u našem životu. Bez Tebe sve je pusto i ostali smo izgubljeni. Tvoja marljivost, blagi i tihi osmijeh, ostali su u našim mislima i živjet ćeš u našim srcima do kraja života« (V 23-18).

Ili: »Iznenadna i podmukla bolest za uvek nam je otela voljeno i plemenito biće, dragu majku, odanu i divnu suprugu, plemenitu ćerku, primernog vaspitača, velikog ženu-čovaka. — Njeno divno nasmevano lice, vedro čelo, pametne oči, toplo srce nestaje, ali će ostati da živi u našim srcima i sećanju svih koji su je poznavali. — Naša draga R. ostavi nas suviše rano, suviše mlada, sa svega 31 godinom da za njom večno tugujemo« (022-2).

»Vreme prolazi, a lik naše mame postaje svetliji u našem sećanju. Javlja nam se ona u snu, u trenucima teškoća i zaborava. Živela je tiho, nenametljivo, hrabra i predana svojoj deci i drugome. Ljubav naša raste s vremenom, ali i skrušenost pred njenim nezaboravnim i dragim likom« (014-33).

»Teško nam je da prihvatimo stvarnost da više nikada nećemo da vidimo njegove bistre plave oči, topao osmeh i da čujemo blagu i lepu reč iz njegovih usta. Imao je sve vrline koje čoveka čine plemenitim i zbog toga smo ponosni što smo ga imali, a time još više ožalošćeni što smo ga prerano izgubili« (»Politika« 20. IX. 1974).

»Opaka i dugotrajna bolest godinama je slamala njegovo zdravlje, ali nikada nije mogla da slomi njegovu čeličnu volju za životom. Do posljednjeg dana iz njegovih očiju i srca zračila je ljubav za njegove najmilije. Verovao je a i mi zajedno s njim, da će se desiti nemoguće i da će se oteti podmukloj bolesti. Ta nada nas je izneverila, ali u našim srcima ostao je njegov plemeniti lik, njegova dobrota i hrabrost da se stoički suoči sa svim nedaćama života, što će nam služiti kao primer kako treba časno i hrabro živeti. — Ako je ikad postojao čovek koji je nesebično davao sebe za dobro svojih najmilijih, to je bio naš tata...« (015-49).

O liku pokojnika u osmrtnici se može govoriti stihovima, na primjer, citiram cijelu osmrtnicu (»Vjesnik« 12. prosinca 1973):

In memoriam

S-i Lj.

**Sanjamo zeleno jezero u planini
A misli najnježnije dajemo bijelom labudu
Njihaju nam nemirne snove latice tvojih krila
Alem kamenom u mramoru isklesanih.
Naš najljepši danu proljetni
Gledamo te cvijete nježni
Dok cvjetaš tužno u nama.**

Tugujući mama, tata, brat i ostala rodbina.

No pokojnik se može karakterizirati i posve lapidarno, u sjećanju šest mjeseci nakon smrti: »Nema više nje ni njenih folklornih karata« (»Vjesnik« 24. V. 1974).

Na drugačiji način o liku pokojnika govore osmrtnice radnih kolektiva i radnih organizacija. Evo nekoliko primjera:

»Ne mogu se naći prave reči u ovom šoku ali spokojno se može reći, da će lik prof. P-ića ostati u trajnom sećanju svih nas, njegovih kolega, saradnika i studenata, kao primer korektnosti, neposrednosti, plemenitosti, objektivnosti i savesnosti. Posebno je mesto i uloga prof. P-ića kao naučnog radnika i pedagoga u oblasti nauka o zemljištu« (»Politika« 3. VI. 1974).

»Našem kolektivu ostaće u trajnom sećanju kao primeran drug, član SKJ i borac naše revolucije« (016-53).

»In memoriam prof. dr. inž. A-u Đ-u, nezaboravnom profesoru i istaknutom znanstvenom radniku«, slijedi poziv na komemoraciju godišnjice smrti i potpis kolektiva zavoda (»V. list«, 24. III. 1975).

»... Imenovana je aktivni sudionik NOR od 1942. godine. Smrću druga-
rice Katice naše udruženje gubi dobrog, aktivnog i odanog člana« (V 22-7).

Ovi su primjeri na neki način modeli tekstova u osmrtnicama radnih kolektiva i organizacija: ti tekstovi mogu biti posve kratki i jednostavni, gotovo bezlični, mogu se potkrasti i neke fraze uobičajene u birokratskom jeziku (»imenovana«), ali mogu biti i izraz iskrenih osjećaja, poštovanja i žalosti.

Posebna je značajka osmrtnice isticanje pokojnikovih zasluga za opću stvar, sudjelovanje u ratovima i posebno u NOB. Zasluge za opću stvar ne iznose se samo u osmrtnicama kolektiva i društvenih organizacija nego i u obiteljskima.

Objavljujući sjećanje godinu dana nakon smrti majke i 32 godine nakon smrti oca, obitelj navodi: »Gordi smo i ponosni na voljene roditelje. Na oca B-a koji je živio časno i pošteno, bio voljen i poštovan od svih, vaspitava i nadahnjiva svoje učenike rodoljubljem, patriotizmom i slobodarskim tradicijama crnogorskog naroda i koji u svitaj zore 3. septembra 1943. g. izgubi život od italijanskih fašista i četnika i položi ga u temelje revolucije i slobode. Ponosni smo na majku B-u koja dade sve od sebe za narodnooslobodilačku borbu, hrabro i dostojanstveno, kao ponosita Crnogorka, podnese sve nedaće i ratna stradanja, sa beskrajnom brigom i majčinskom toplinom vaspitava svoju djecu u duhu revolucije, slobode, ljudskosti i poštenja i bi poštovana, cenjena i omiljena u sredinama u kojima je živela. — Za njihove živote i delo, svetle likove kao suza čiste, dobrotu i plemenitost, za sve ono što su nas dali i žrtvovali dugujemo im večnu ljubav i zahvalnost« (012-12, 012-13).

U obavijesti o smrti kaže se: »Mlad je dobio ratnu ranu; i mi znali što je Skadar pre nego smo slova naučili. Trag te rane na očevom čelu kazivao je trajno da je otadžbina pre nego mi uzela jedan naš deo; rana je uvećala junaka a umanjila tatu. Kad smo mi dorastali otadžbini, njoj je prineo opet sebe, i sve svoje. Nikoga nije mrzeo, nikome zlo učinio. Ničega se nije bojao; svi znaju da ni od bola ni od straha on nije nikada zadržtao. Bio je radoznao i voleo razgovor. Voleo je rad i stojao tvrdo. Uvek se dobru nadao... Sadržtamo ga kako mu sledi — kao vojnika na bojištu — s jednom rečju: Zbogom L.S-iću! Zbogom Oče!« (»Politika« 5. VII. 1974).

Crnogorske osmrtnice svakog karaktera nisu rijetke u »Politici«. Njihova izravna povezanost s tradicijskim stilom komuniciranja i oplakivanja junaka je očigledna. Možda bi posebna analiza tih crnogorskih tekstova dala i neke svojevrsne uvide u odnose tradicije i suvremene kulture.⁵

No i u osmrtnicama za koje se ne može utvrditi regionalno ili nacionalno porijeklo pokojnika ili ožalošćenih ne zanemaruju se zasluge za opću stvar. Vidjeli smo već u prethodnoj analizi kako se redovito spominje sudjelovanje u ratovima.

⁵ Posve posebna je osmrtnica u povodu tragične smrti ambasadora Rolovića koji je umro od posljedica terorističkog ustaškog atentata. Izrečena je u tradicijskom stilu, pa završava ovim tekstom tužbalice: »Dragi brate, ostavio si nas u dubokom bolu da kukamo za tobom kao bratom, čovekom, drugom i herojem. Ožalošćeni, ali na tebe ponosni tvojih sedam brata od strica sedam ROLOVIĆA sa 16 sinova« (»Politika« 17. IV. 1971).

To spominjanje ponekad izaziva reakcije. Tako u rubrici »Među nama« u kojoj »Politika« objavljuje pisma i napise čitalaca 20. IV. 1976. jedan čitalac dopunjuje junačku biografiju pokojnika za kojeg je 14. IV, dakle šest dana prije, objavljeno sjećanje u povodu 35. godišnjice hrabre smrti. Radi se o osobi koja je bila »pukovnik, komandant puka bivše Jugoslavenske vojske, nosilac odlikovanja Belog orla s mačevima, Jug. krune III reda, i mnogih drugih mirnodopskih i ratnih odlikovanja«. U članku pod naslovom »Ono čega nema u čitulji« opisuje se junačko držanje pokojnika u aprilskom ratu 1941. i njegova smrt. Tri dana kasnije, 23. IV. 1976. u istoj rubrici nastavljaju se članci o ovom i još jednom drugom pokojniku slične sudbine...

c) Ožalošćeni — socijalna grupa

U prvom dijelu ove analize utvrdila sam dvije stvari koje su relevantne za ovaj dio teksta: 1. osmrtnice većinom objavljuju obitelji za svoje preminule članove, 2. rodbinsko nazivlje koje se javlja u osmrtnicama pokazuje da su ožalošćeni pretežno pripadnici uže obitelji, ali ne u uskom smislu nuklearne obitelji, nego proširene na drugu generaciju (djedovi i bake). To je dakle grupa koja je najugroženija smrću pojedinca.

Kako ta grupa govori o sebi i o svima onima koji su s njom podijelili tugu?

U »Večernjem listu« postoji kalup: ispred imena rođaka koji objavljuje obavijest o smrti, odnosno sjećanje obično dolazi formula: »(duboko) ožalošćeni«, »ožalošćene obitelji«, »vječno tugujući«. Formula »ožalošćeni« javlja se i u osmrtnicama »Politike«. U oba lista ta je riječ (ili dvije riječi) uvijek tiskana iznad imena ili rodbinskog nazivlja (čak s dvotočkom), tako da se ispod nje i grafički formira grupa, mogli bismo reći u Durkheimovu smislu.

Redosljed u kojem se javljaju imena i rodbinsko nazivlje slijedi zapravo liniju srodstva, od bližih do daljih rođaka, od krvnih do ostalih srodnika. Već sam spomenula da se zetovi redovito javljaju i s prezimenima. U nabranjanju braće i sestara, sinova i kćeri, čini se kao da po navici prije dolaze muškarci a onda žene, no to nije pravilo. U većim obiteljima ponekad navode imena ožalošćene braće i sestara po starosti, nekad grupirano sve muške, odnosno ženske potomke. No da bi se to istražilo, trebalo bi izvršiti još detaljniju statističku analizu.

Osjećaj napuštene, smanjene grupe naslućuje se i u formulacijama osmrtnica i zahvala u »Politici«: »... preminuo je 19. februara 1973. godine posle teške bolesti i ostavio nas u teškom i većitom bolu« (023-3). »Naša draga R. ostavi nas suviše rano, suviše mlada da za njom večno tugujemo« (022-2), ili »vreme neće umanjiti sećanje sa bolom i tugom u duši, njegovih: (slijede potpisi)« (023-5); odnosno u osmrtnicama i zahvalama u »Večernjem listu«: »Prvo proljeće bez tebe, mili naš, a ne možemo još uvijek shvatiti da nisi s nama. Tvoj dragi lik ostat će nam vječno u našim srcima« (V 21-22). »Prerani rastanak s tobom F., ostavio je duboke tragove boli, tuge i praznine, koje ni danš što prolaze ne mogu izbrisati« (V 21-9), »Vrijeme prolazi i sve odnosi,

ali tvoju plemenitost, dobrotu i pravi lik brižnog oca, supruga sina i brata ništa ne može izbrisati iz naših srca« (V 22-32). »Naša kuća prazna je bez tebe« (V 26-25), »S tugom, ljubavlju i nezaboravnim uspomenama na tebe« (V 26-28).

Socijalna grupa koju tvori radna organizacija, i koja žali za svojim članom, u osmrtnici opisuje lik pokojnika. Katkada, kad se radi o nekom uglednom članu radne organizacije, sadašnjem ili penzioniranom rukovodiocu, u osmrtnici se navode i njegove zasluge za taj kolektiv: »Njegovom smrću hirurgija je izgubila jednog od svojih najstarijih saradnika, a dečja hirurgija svoga pionira i osnivača ove hirurške discipline. Njegovo delo ostaće da živi večito u nama — njegovim učenicima i služiće nam kao putokaz u daljem razvoju ove medicinske discipline« (021-11) — ovdje je potpisan kolektiv jedne medicinske (fakultetske) ustanove.

Same za sebe i bez teksta (a one to obično i jesu) govore osmrtnice ili sjećanja što ih objavljuju prijatelji. Navođenje samo imena bez prezimena pa čak i mnoštvo nadimaka u takvim osmrtnicama nedvojbeno svjedoče o postojanju uže povezane socijalne grupe.

d) Šira grupa — socijalni kontekst

Mrežu društvenih veza obitelji i samoga pokojnika otkrivaju zahvale. Vijest o smrti koja je u novinama oglašena obavijestila je određeni društveni krug koji je širi od obitelji. Taj je krug reagirao bilo izražavanjem sućuti, dolaskom na pogreb, slanjem cvijeća na pogreb ili davanjem priloga humanitarnim organizacijama. Zanimljivo je da se sućut izražava na tri načina: u izravnom usmenom kontaktu, pismom ili telegramom. Sućut se u pravilu ne izražava telefonom!

No i prije same smrti, za vrijeme pokojnikova bolovanja neke su osobe izvan uže obitelji na određen način pomagale u bolesti ili u samom trenutku smrti, odnosno neposredno nakon nje.

Zahvala ima stoga posve praktičnu funkciju da na jednak način kao što je saopćena vijest o smrti obavijesti isti društveni krug o zahvalnosti najužih srodnika i najjače pogođenih smrću dotične osobe.

Upravo ta praktična funkcija otkriva suvremene društvene povezanosti. Razabiremo nekoliko formalnih i nekoliko neformalnih društvenih grupa koje se spominju u zahvalama. To su:

1. Rođaci, prijatelji, poznanici a nekad i sugrađani koji su izrazili sućut, »podijelili tugu« i prisustvovali posljednjem ispraćaju. Formulacije upozoravaju na granicu među užom i širom obitelji: šira obitelj (vjerojatno oni koji nisu spomenuti u osmrtnici) dolaze u isti red kao i prijatelji, pa im treba posebno zahvaliti. Često se radi o rođacima koji žive u različitim mjestima. U zahvali 013-34 spominje se rodbina u 20 mjesta u Jugoslaviji.

2. Medicinsko osoblje, liječnici i medicinske sestre koji su liječili, negovali i pomagali pokojniku. Pri tome se liječnici spominju s titulom, imenom i prezimenom, a ostalo osoblje samo po imenu (sestre bez prezimena!). Neki

ovu vrstu zahvala tumače kao protutežu plavim kovertama. Smatraju amoralnim novčano nagrađivati brigu za bolesnika ali žele iskazati priznanje.

3. Radne organizacije — bilo ona u kojoj je pokojnik bio zaposlen, bilo one u kojima su zaposleni njegovi najbliži, uključivši škole u koje polaze pokojnikova ili pokojničina djeca. I radne organizacije katkad zahvaljuju na izrazima sućuti za svog preminulog člana: zahvaljuju npr. »prijateljima i poslovnim partnerima« (017-17), tako da zahvala postaje dijelom »public relations« poduzeća.

4. Društvene organizacije, obično kad se radi o nekom uglednijem pokojniku ili borcu. Vrlo često se spominje SUBNOR, jer ta organizacija redovito sudjeluje na pogrebu nekog svog člana.

5. Posebno se izriče zahvalnost govornicima koji su »toplrim riječima oproštaja« »ispratili pokojnika na posljednji put«. Među osmrtnicama koje se po imenu ili mjestu porijekla pokojnika, ili po nekim drugim oznakama, mogu locirati u Crnu Goru nerijetko se izražava zahvalnost narikačama »... a osobito hvala građanima Andrijevice i okolnih sela i mesta na dočeku kod Knjaževaca, lelekačima i tužbaricama koji ga lepim i dirljivim rečima ožaliliše, a omladincima — njegovim drugovima na održanoj straži tokom noći...« (»Politika« 12. XI. 1973), ili »Zahvaljujemo plemenitim ženama Durmitorkama: (slijede tri imena i prezimena) i ostalim koje su na najdirljiviji način izrazile bol i žalost za našom majkom« (»Politika« 12. VIII. 1974).

6. U zahvalama se često spominju susjedi (komšije) koji su priskočili u pomoć u najtežim trenucima i sudjelovali u ispraćaju. To upozorava na funkcioniranje susjedskog odnosa u suvremenom gradu na jednoj razini koju dosad sociologija nije primijetila.

Radi ilustracije samih tekstova zahvala navodim samo dva primjera:

»ZAHVALA

Iskrena i bolna hvala svim prijateljima i znancima koji su odar okitili cvijećem ili izrazom sućuti bili sa mnom u tuzi i posljednjem ispraćaju na vječni počinak na Mirogoju mog dragog supruga V-a G-a.

Posebna hvala prof. dr. S-u K-u, dr. V-u G-u, dr. J-u Č., dr. T-u M-u, odjeljnoj sestri M-i K., gospođi Lj-i K. i ostalom osoblju Klinike Rebro koji su uložili sve napore i iskazali najveću pažnju u posljednjim danima života dragog pokojnika.

Izuzetna zahvalnost stanarima i susjedima Draškovićeve ulice nn i Boškovićeve ulice nn, koji su u teškim trenucima bili uz mene i odar okitili vijencima.

Ožalošćena:
supruga (ime)«

(»Večernji list«, V 21-14)

»Dana 29. marta 1978. godine navršava se četrdeset bolnih i tužnih dana od kada je prestalo da kuca srce našeg milog i plemenitog (dolazi fotografija **B-a G-a** (ime oca) **S-a učesnika NOR od 1941. godine i RVI.**

Njegovo plemenito srce, divna ljudska toplina i dobrotu zauvek su nestali. Večno će živeti u nama sa svojim najlepšim ljudskim vrlinama. B. će živeti u našim srcima. Ponosićemo se što smo ga imali i doživotno ga žaliti.

Izražavamo našu duboku zahvalnost prijateljima, komšijama, kumovima, rođacima i poznanicima koji učestvovali u našem neizmernom bolu, izrazima saučešća i ličnim prisustvom uveličaše ispraćaj do večne kuće, našeg dragog **B-a.**

Veliko hvala svima onima koji nam izraziše saučešće telegramima iz raznih krajeva zemlje.

Veliku zahvalnost izražavamo drugu **Lj-u P-u** koji se biranim rečima na najljudskiji način oprostio od našeg **B-a.**

Veliko hvala organizacijama, porodicama i pojedincima na priloženim vencima i cveću. Posebno **B-ovim** saborcima 4. cr. Proleterske brigade iz Lovćenca i Feketića.

Zahvaljujemo se medicinskom osoblju **VMA** u Beogradu dr **M-u**, osoblju Urološke klinike, prof. **I-u**, dr **A-u**, veliko hvala dr **V-u V-u** i budućoj lekarki **N-i V.**

Zahvaljujemo se med. osoblju med. centra »Veljko Vlahović« iz Vrbasa, posebno dr **M-u I-u** i sestri **S-i M.**

Takođe se zahvaljujemo med. osoblju zdravstvene stanice Lovćenac, posebno dr **V-u S-u** i med. sestri **O-i L.** koji su danju i noću obilazili **B-a** trudeći se da mu ublaže i olakšaju poslednje trenutke života.

Zahvaljujemo se svima onima koji su na bilo koji način pomogli i saučestvovali u našem velikom bolu.

Mi, najbliža **B-ova** rodbina, 29. marta posetićemo njegov grob, položiti cveće i zaliti suzama.

Ožalošćena porodica:
(»Politika« 032-14) . (prezime)«

DVIJE RAZINE TEKSTOVA

Ova analiza osmrtnica po blokovima teksta upozorava na to da osmrtnice zapravo zadovoljavaju dvije potrebe: 1. osmrtnice obavještavaju o goloj činjenici smrti, 2. osmrtnice objavljuju određene stavove, pa čak i odnose socijalnih grupa.

U samom tekstu te se dvije razine iskazuju kao obvezni i neobvezni dio. Obvezni dio mora sadržavati bitne obavijesti ovisno o tipu novinske osmrtnice (obavijest o smrti, zahvala, sjećanje). Neobavezni dio sadrži tekst koji se odnosi na samog pokojnika, način njegove smrti i karakter žalovanja te na sve društvene odnose koji su poremećeni ili uspostavljeni u povodu dotične smrti.

Obvezni dio, kako je pokazala analiza, iskazuje se stereotipima u kojima riječi imaju unaprijed određeno značenje i smisao. Neobvezni dio može biti stereotipan. No u većini slučajeva taj dio formulira se relativno slobodno i izražava kulturne osobitosti i individualnost. Bitne razlike stila tog dijela tekstova, kako ih je pokazala ova analiza, jesu:

a. Jednostavan, gotovo škrt, pa čak i siromašan stil najjednostavnijega novinskog jezika.

b. Stil koji bismo mogli neposredno nadovezati na tradicijske obrasce žalovanja i tužbalica. Pri tome se u osmrtnicama u »Politici« dosta jasno izdvajaju osmrtnice za osobe koje su rođene u Crnoj Gori, bez obzira na to da li su do svoje smrti ondje i živjele. Određeni kontinuitet tradicijskog stila usmenog žalovanja ondje je prisutan u novinskim osmrtnicama, pa bi bila moguća književna analiza teksta.

c. Stil koji karakterizira sentimentalni stav prema pokojniku, njegovoj smrti i onima koji su ostali. Taj stav dolazi do izražaja u odgovarajućim sentimentalnim tekstovima, stihovima i sl.

Naravno, sve se osmrtnice ne mogu razvrstati u ove tri kategorije. One međusobno često interferiraju, pogotovu ako uzmemo u obzir da na kategoriju »tradicijski stil« utječe vjerska pripadnost pokojnika i njegove rodbine, dakle cijeli splet pojava koje su povezane s običajima i ponašanjem pa i komuniciranjem. Ako smo najjače zapazili povezanost crnogorskih osmrtnica i suvremenog odnosa crnogorskog naroda prema smrti (smrt kao događaj u zajednici, pogreb kao mjesto okupljanja šire rodbinske ili rođovske zajednice) s tradicijskim stavovima, to ne znači da su na drugim mjestima ili krajevima te povezanosti nestale.

Čini mi se vrlo značajnim često zahvaljivanje susjedima (komšijama) u zahvalama. Poznato je da suvremena urbana sociološka istraživanja u nas pokazuju dosta nizak intenzitet susjedskih odnosa. Ta istraživanja pretežno se zasnivaju na anketama u kojima se susjedski odnos mjeri međusobnim posjećivanjem, posuđivanjem robe i novca. Novinske osmrtnice — zahvale otkrivaju susjedski odnos na tradicijskoj i duboko ljudskoj razini: stanari stambene zgrade, makar to bio tek useljeni golemi sivi neboder, postaju kulturno-društvenom grupom u trenutku kad počnu skupljati priloge za vijenac svom preminulom ukućanu!

Sentimentalni stil novinskih osmrtnica mogli bismo suprotstaviti ovom koji smo nazvali »tradicijskim«. Taj stil češće primjećujemo u »Večernjem listu« i »Vjesniku«. Stilska analiza tih tekstova ne bi obradovala estetičare: obrazac je prilično prizeman. Pa ipak, tako stilizirane osmrtnice nerijetko su vapaj osamljenika, izgubljenih pojedinaca, roditelja koji su iznenada ostali bez djece — u jednu riječ ljudi ili obiteljskih grupa koje se ne mogu oporaviti od gubitka što im je smrću bliskih osoba nanesen. Čitajući poneku od tih sentimentalnih osmrtnica ili neko sjećanje, čovjek zamišlja usamljenu osobu u crnini, a crnina je već postala posve rijetkom u suvremenom gradu, koja redovito odlazi na groblje... i koja odudara u suvremenoj vrlo šarenoj i užurbanoj ulici.

III. NOVINSKE OSMRTNICE U INOZEMSTVU

Nije mi poznata nijedna etnološka ili sociološka studija novinskih osmrtnica u inozemstvu.⁶ G. Gorer, koji je temeljito obradio smrt i žalovanje u Velikoj Britaniji, nije se osvrnuo na novinske osmrtnice (Gorer, 1965).

I. Weber-Kellerman u svojoj bogato dokumentiranoj knjizi o obitelji (Weber-Kellermann, 1976, 282) donosi faksimile osmrtnica, ali se same pojave dotiče tek ovlaš.

Tijekom ovih desetak godina otkad namjeravam istražiti etnologiju novinskih osmrtnica više sam puta molila znance iz inozemstva i prijatelje iz zemlje koji su putovali u inozemstvo ili su ondje na radu da mi donesu novine u kojima su objavljene osmrtnice. Sada imam nekoliko primjeraka takvih novina, koji donekle informiraju premda ne omogućuju komparativnu analizu.

SISTEM LOKALNIH LISTOVA U ENGLSKOJ

Radi usporedbe trebalo bi naći inozemni večernji list koji cirkulira u određenom gradu i regiji kao naš »Večernji list«. Trebalo bi analizirati barem jedan tjedan na način kako je to ovdje učinjeno.

Od izrezaka koje posjedujem najsličniji je »Večernjem listu« sistem listova što ga tvore »The Daily Telegraph«, »Express and Star«, »Evening Telegraph«, »Shropshire Star«, »Harborough Mail«, »Shrewsbury Chronicle«, »Telford Journal«, »South Shropshire Journal«, »North Shropshire Journal«, »Bridgnorth Journal« i »Mid Wales Journal«. To su zapravo lokalni listovi britanske pokrajine koji imaju zajednički oglasni dio a razlikuju se vlastitim lokalnim vijestima. Na jednoj od oglasnih stranica u zajedničkoj rubrici **Personal Announcements** (osobni oglasi) slijede podrubrike: rođenje, stjecanje zrelosti, svadbe, godišnjice braka, smrti, in memoriam, sjećanja u povodu pokojnikova rođendana, zahvale, pogrebne donacije. Osim još nekih oglasa na tu stranicu dolaze i ponude pogrebnika i grobnih klesara. Neposredno uz tu oglasnu rubriku tiska se i rubrika članaka koja nosi naslov **Obituary** (nekrolozi).

Sve osmrtnice tiskaju se u širini normalnog stupca tih listova. Osmrtnice svih vrsta imaju od tri do petnaestak redaka a poredane su po abecednom redu (po prezimenu pokojnika-pokojnice). Prezime je malo izvučeno, složeno verzalom i masnim slovima. Tekstovi obavijesti o smrti su stereotipni ali ne sadrže uvijek sve podatke. Osmrtnice su obiteljske. Čini se da neki daju obavijest nakon ukopa, drugi obavješćuju o ukopu i vjerskom obredu, o mjestu smrti i dobi pokojnika. Tekstovi zahvala nagovješćuju formulu: zahvaljuje se za »divno cvijeće«, »za sućut i dobrotu«, »za utjehu i donacije«

⁶ Javnost zapaža osmrtnice. Tako suvremeni pisac Ulrich Penzdorf počinje svoju knjigu **NOVE PATNJE MLADOGA W. trima osmrtnicama** (Penzdorf, 1978).

(humanitarnim organizacijama) u povodu smrti. Iz tih tekstova nekad se ne vidi tko je umro, nego tko zahvaljuje, odnosno u kakvom je pokojnik srodstvu s osobama koje zahvaljuju.

Sjećanja (in memoriam) i sjećanja povodom pokojnikova rođendana sadrže sentimentalne tekstove, nerijetko u stihovima («To some you are forgotten, to others part of the past, but to those who really loved you, your memory will always last» — neki te zahoraviše, nekima si dio prošlosti, ali u onima koji su te doista voljeli uspomena na tebe trajat će vječno).

Neki su tekstovi, kad ih prevedemo, vrlo slični onima u »Večernjaku« pa i u ponekoj osmrtnici u »Politici«: »Napustio si nas iznenada ne rekavši zbogom« i sl.

Rodbinsko nazivlje znatno je uže od onoga koje se javlja u našim osmrtnicama i čini se da jedva prelazi okvire nuklearne obitelji. Uvid u osmrtnice jednoga dana pokazuje veći broj osmrtnica za muškarce nego za žene, no na temelju samo tog jednog dana ne može se govoriti o trendu.

U rubrici **Nekrolozi** objavljuju se kratki članci koji sadrže naslov — ime pokojnika i tekst u kojem se daju osnovni podaci o pokojniku: dob, gdje je bolovao i umro (bolnica, kod kuće), zatim se navodi koga je za sobom ostavio, to jest tko su glavne ožalošćene osobe i napokon se poimence navode prisutni na pogrebu. Dok su osmrtnice u cijelom sistemu listova iste, tj. odnose se na iste osobe i isti je tekst, nekrolozi variraju s obzirom na izdanje, tj. regiju, pa se odnose na različite osobe. Fotografije pokojnika se ne objavljuju (u oglasnom dijelu ovi listovi međutim objavljuju fotografije kuća koje se nude na prodaju!).

Sa stajališta tehničkog prijeloma lista osmrtnice su riješene vrlo korektno i sve se nalaze na jednoj stranici, koja je posvećena bitnim točkama ljudskih života. Tako smrt dobiva smireno, moglo bi se reći diskretno mjesto u listu. Položaj osmrtnice kao novinskog oglasa stoga se bitno razlikuje od takvog oglasa u našim novinama, dok u sadržaju i stilu ima mnogo dodirnih točaka.

Opisat će osmrtnice u još nekoliko poznatih svjetskih listova i nekoliko lokalnih novina u inozemstvu.

»THE NEW YORK TIMES« (New York)

Imam stranicu na kojoj se objavljuju osmrtnice i nekrolozi, i to od 23. kolovoza 1973. Taj je datum zanimljiv i zato što toga dana netko redovito objavljuje ovo sjećanje (in memoriam):

»PLANTAGENET — Richard, vojvoda od Yorka i Glouceстера. Izdajnički ubijen 22. kolovoza 1485«.

Istoga dana u rubrici »smrti« objavljeno je 95 osmrtnica, od toga 62 se odnose na muškarce a 33 na žene. Osmrtnice su složene u normalnom stupcu i poredane po abecedi prvog slova prezimena: prezime je otisnuto verzalno,

polumasno, izvučeno za četverac. Osmrtnice imaju 8—15 redaka. Daju ih obitelji i asocijacije. U obiteljskim osmrtnicama daju se telegrafskim stilom podaci o pokojniku, datumu njegove smrti, glavnim ožalošćenima, pogrebu i vjerskim službama. Navodi se i karakter sućuti koja se očekuje (donacije mjesto cvijeća, posve privatno žalovanje, kada se može posjetiti rodbina). Rodbinsko nazivlje uključuje bračne drugove, roditelje i djecu, braću i sestre, djedove i unuke. Pokojnik dobiva stereotipni atribut »beloved« (voljeni), »dear« (dragi), »devoted« (odani), »loving« (ljubljeni). Ne kazuju se nikakvi podaci o pokojnikovoj profesiji, porijeklu i godinama života.

Istoga dana objavljeno je na istoj stranici 8 nekrologa, jedan s fotografijom (bivša glumica nijemoga filma). U nekim nekrolozima navodi se uzrok smrti (srčani udar, saobraćajna nesreća, rak). U nekrologu se daje kratak curriculum karijere (kod žena koje su imale vlastitu karijeru kaže se i čije su bile supruge ili kćerke) i navodi se koga ostavljaju.

»WASHINGTON POST« (Washington)

Ovaj list ima sličan sistem osmrtnica kao »The New York Times«. Na osmrtnice koje daju udruženja (izabrana, ugledna) stavlja se njihov znak, na primjer znak masona ili Lion's kluba ili nekog drugog udruženja. Na istoj stranici objavljuju se i nekrolozi s fotografijama i naslovima (u engleskim novinama i u »The New York Timesu« ime pokojnika služi kao naslov). Naslovi glase, na primjer: »Suučenic predsjednika Kennedyja«, ili »M.C. O'H. (ime i prezime), star 86 godina, 44 godine radio u Fruit Co.«

»POST-GAZETTE« (Pittsburgh)

Objavljuje osmrtnice po istom sistemu kao i prethodna dva lista. (Među prezimenima naći ćemo na primjer i ovakva: Komljenovitch, Mervosh).

»THE HERALD TELEPHONE« (Bloomington)

Raspolažem jednom stranicom oglasa na kojoj su objavljena sjećanja (1. VIII. 1977).

Toga dana list objavljuje tri sjećanja, ali na jednu te istu osobu. Radi se o mladiću koga susrećemo na dvije različite fotografije formata 4 × 4 i 4 × 6. Slijede tekstovi — jedan od njih su stihovi u prozi. Tekstovi su sentimentalni. Kad se govori o mladiću — dječaku kaže se redovito »dear and wonderful boy« (dragi, divni dječak). Davaoci su stric (ili ujak) i tetka, roditelji i sestra.

Prema informaciji Richarda Marcha, koji mi je donio ovaj primjerak »in memoriam«, slične osmrtnice odnosno sjećanja česta su pojava u američkim listovima lokalnog karaktera.

»LE MONDE« (Paris)

Ovaj ugledni francuski list također objavljuje osmrtnice, otprilike desetak oglasa na dan. Osmrtnice se tiskaju unutar stupca, no nisu složene in continuo u obliku normalnoga teksta kao u engleskim i američkim novinama. Navode najprije imena onih koji daju osmrtnicu (taj i taj s obitelji, društvo to i to), zatim u sredini stupca izdvojeno ime i prezime pokojnika (oboje polumasno, ime verzalom), neposredno uz ime funkcija pokojnika a zatim, u novom retku, datum kada je umro i koliko je godina doživio. U posljednjem odlomku dolaze obavijesti o pogrebu i vjerskoj službi kao i adresa onih koji daju osmrtnicu (neki obavješćuju da je pogreb već održan toga i toga dana na tom i tom groblju).

Ove osmrtnice po grafičkoj opremi i po tipu podataka koje daju sličnije su našima, samo znatno manje.

Očito je da su svi pokojnici pripadnici uglednih obitelji i uglednih profesija. To donekle odgovara strukturi čitatelja »Le Monda«. Uostalom, »Le Monde« daje pretplatnicima jeftiniju oglasnu tarifu.

Osim obavijesti o smrti »Le Monde« donosi i zahvale (u ovom broju dvije).

»FRANKFURTER RUNDSCHAU« (Frankfurt a/M)

»FRANKFURTER ALLGEMEINE ZEITUNG« (Frankfurt a/M)

»SÜDDEUTSCHE ZEITUNG« (München)

Ova tri njemačka lista imaju sličan grafički stil osmrtnica, a ne razlikuju se ni karakterom tekstova. Osmrtnice su uokvirene i slične onima što ih objavljuju naši listovi. Sadrže nekoliko blokova teksta, od kojih je centralni onaj što donosi ime i prezime te titule pokojnika. Stereotipi uz pomoć kojih se izriče obavijest su prepoznatljivi. U obiteljskim osmrtnicama stupanj srodstva navodi se samo u prvom bloku. Uz imena i prezimena ožalošćenih ne navodi se i stupanj srodstva.

Ugledne firme također objavljuju osmrtnice za svoje vodeće i dugogodišnje članove. Oslovljavaju ih sa »Herr« — gospodin, što dolazi uz ime pokojnika.

Osmrtnice se objavljuju na jednoj stranici, najčešće u rubrici **Familienanzeigen** (obiteljski oglasi). Na toj stranici naći ćemo i tabelarno prikazanu obavijest o svim pogrebima toga dana u gradu. Uz podatke o groblju i vremenu pogreba daje se i adresa i dob pokojnika.

Ovi listovi ne objavljuju slike pokojnika. »Frankfurter Rundschau« u pojedinim osmrtnicama objavljuje znak križa.

Osim samih obavijesti o smrti ovi listovi objave i poneku zahvalu ili »in memoriam«.

U jednom danu svaki od ovih listova objavi najviše desetak osmrtnica, dok se, sudeći po obavijestima, u Frankfurtu odnosno Münchenu dnevno održi tri do četiri puta više pogreba.

»VEČERNJA MOSKVA« (Moskva)

Raspolazem s nekoliko osmrtnica iz sovjetskog lista »Večernja Moskva«. Tiskane su u crnom okviru na posljednjoj stranici lista. U pojedinom broju mogu se nabrojati prstima jedne ruke. Osmrtnice su posve kratke i stereotipne. Na primjer:

»Savez umjetnika RSFSR, Moskovska organizacija Sveza umjetnika RSFSR, kombinat monumentalno-dekorativne umjetnosti MOHF RSFSR s dubokom tugom izvješćuju o skončanju

K. V. E. (ime, ime po ocu, prezime)

i izražavaju iskrenu sućut obitelji i svima koji su pokojniku bili bliski.

Obavijesti o sahrani na telefon . . .«

U drugim osmrtnicama iz istog lista kojima raspolazem navodi se da je pokojnik član komunističke partije i broj partijske organizacije kojoj je pripadao; susreće se i podatak da je pokojnik član KP od 1918. ili 1919. godine.

M. Bekić, dopisnik »Vjesnika« u Moskvi koji mi je poslao ove osmrtnice, kaže da su takve osmrtnice tipične i da se osim njih nekad pojavljuju i takve koje potpisuje »grupa prijatelja«.

Osmrtnica kao što su one u našem »Večernjem listu« ili u »Politici«, po njegovoj izjavi, nema u sovjetskom tisku.

Sovjetska štampa objavljuje nekrologe za zaslužne građane: nekrolog sadrži fotografiju i potpise uglednika po određenom protokolu. Osim podataka o pokojnikovu životnom putu i karijeri odnosno o njegovim djelima, patetičnim, gotovo ritualnim uvodnim tekstom opisuje se pokojnikova uloga i doprinos općoj stvari.

»IL PICCOLO« (Trst)

Tršćanski »Il Piccolo« objavljuje svakog dana 20—30 osmrtnica. To su pretežno obavijesti o smrti i zahvale no ima i sjećanja. Tiskaju se u normalnom stupcu lista, ali su međusobno odvojene debelom crnom linijom. Mnoge osmrtnice sadrže i znak križa. Osmrtnice daju obitelji, privredne i druge organizacije. Tekst sadrži stereotipne poruke. Ime pokojnika otisnuto je u sredini stupca masnim slovima, na jednak način kao i u našem tisku. Ponekad se uz ime javlja titula, na primjer comm. (commendatore), funkcija ili čak i nadimak. Rodbinsko nazivlje šire je nego u zapadnoevropskom tisku; uz stupanj srodstva dolazi i ime ožalošćene osobe. U slučaju kad više obitelji ili osoba komemoriraju pokojnika, nakon glavnog teksta osmrtnice, odvojen kratkom tankom crtom, dolazi kratak tekst ostalih koji se pridružuju zalovanju (»Sudjeluju u bolu obitelji Vitolovich i Medizza«).

Osmrtnice u listu »Il Piccolo« podsjećaju na one u »Večernjem listu«: nemaju doduše okvire, nego samo vodoravne crne linije (zadebljane), ali to ipak daje sličan vizualni efekt kao okvir. Nemaju fotografija, ali donose znak križa. Po jednostavnim tekstovima su bliske onima u »Večernjem listu«. Na

primjer: Prvoga srpnja navršit će se dvadeset godina od nestanka G. V-a. U povodu tužne obljetnice supruga, kći zet i unuka koji ga volješe sjećaju ga se s neizmjernom žalošću.

»HRVATSKE NOVINE« (Eisenstadt — Železno)

Novine Gradišćanskih Hrvata ne donose osmrtnice. No u rubrici **Domaći glasi** među vijestima iz pojedinih mjesta obilježavaju rođenje, rođendan, pir i pogreb. Vijesti o pogrebu sadrže elemente osmrtnice i nekrologa, na primjer:

»Na domaćem cimiteru pokopali smo u subotu 16. oktobra, F-a D, ulica Jožefa Haydna x. Umro je u bolnici Milosrdne braće u Željeznu. Pogrebne ceremonije vršio je naš farnik dr Geošić u nazočnosti čuda seoskih i stranjskih ljudi. Pokojni bio je obljubljen u svom domaćem selu i je brojio med najbolje Klimpušce svoje dobe. Djelao je po cijeloj šopronskoj medji, po Dolnjoj Austriji na žetva i drugom djelu. Nedavno dovršio je svoje 75. ljeto. Za njim žaluju udovica i sin, ki je dobro postavan stolarski meštar u Brunnun am Gebirge u blizini Beča. Njim i ostaloj rodbini željimo batrenje od Boga a pokojnomu neka bude domaća gruda laka«. (br. 44, 5. XI. 1976).

Ovaj pregled stila novinskih osmrtnica u inozemnom tisku nije reprezentativan. Samo neki opisani listovi mogu se usporediti s »Večernjim listom« i s »Politikom«.

Ipak i ovaj letimični uvid omogućuje razlikovanje triju stilova: anglosaksonskog, srednjoevropskog i sovjetskog. U anglosaksonskim novinama osmrtnice su vrlo sažete, štede riječi i novinski prostor. U srednjoevropskim listovima osmrtnice su znatno veće, tj. zauzimaju više novinskog prostora, daju više informacija, odnosno teksta, i jače se ističu grafičkom opremom. I u jednom i u drugom slučaju one su pretežno obiteljske. U sovjetskom tisku osmrtnice su po grafičkoj opremi slične srednjoevropskima; one su isključivo oficijalne i komemoriraju samo zaslužne građane. Privatna sfera smrti, čini se, nije prisutna u sovjetskoj publicistici.

Naše su novinske osmrtnice slične srednjoevropskima. Njihova su posebnost objavljivanje fotografija i znatno veći i opširniji tekstovi. Sadrže tragove tradicijskih kulturnih razlika.

IV. NOVINSKE OSMRTNICE U PROŠLOSTI

Uzorak na temelju kojega je izrađena ova analiza obuhvaća razdoblje od godine 1973. nadalje. Samo su neki primjerci tekstova iz šezdesetih godina. Petogodišnje razdoblje 1973—1978. pokazuje ujednačenost pojave i može se smatrati sinkronijskim. Zbog toga nije bilo potrebno inzistirati na tome da se razdoblje analize u »Politici« i u »Večernjem listu« poklapaju točno na datum.

No dosadašnja analiza građe na sinkronijskoj razini, koja ipak pokazuje izvjestan porast broja novinskih osmrtnica, iziskuje barem letimičan pogled u prošlost. Takav pogled unatrag razabrao bi tri razdoblja: a) devetnaesto stoljeće, b) prva polovica ovog stoljeća (do drugog svjetskog rata), c) nakon drugog svjetskog rata.

Iscrpna analiza novinskih osmrtnica po spomenutim razdobljima u prošlosti u ovom trenutku nije mi bila moguća. Zbog toga informiram samo o uvidu u tu pojavu u prošlosti.

Radi ilustracije stanja u prošlom stoljeću pregledala sam neka najranija godišta najstarijega hrvatskog dnevnika »Obzora«. U to vrijeme »Obzor« redovito objavljuje nekrologe uglednim građanima, a tek ponekad i koju osmrtnicu (ili zahvalu, i to na oglasnoj stranici. Tako jedna obavijest o smrti u »Obzoru« br. 84. od 12. V. 1873. glasi: »Cielom našem rodu i svim prijateljem objavljujemo tužnu viest, da nam je nemila smrt na dan 6. o. m. našeg jedinca Štefu posle kratkog bolovanja od zuba našim rukam iztrgla. Gubitak našeg jedinca kosnu se nas neopisivo i sam živac nam ozledi. Tuži s nami mili rode i vi prijatelji nebi li nam tuga odlahnula. J. S. satnik i kotarski predstojnik, R. S. rođena V.« Osmrtnica je uokvirena a na vrhu, u sredini, otisnut je znak križa.

Nalazimo i ovakav poziv na zadušnice: »U četvrtak 6. ožujka održavat će se zadušnice za pokojnog N. B-a u pravoslavnoj crkvi Karlovac u 10 sati pred podne, na koje se svi prijatelji i rodbina pokojnikova najučtivije pozivaju« (»Obzor« br. 53, 5. III. 1873).

Novinske osmrtnice u to vrijeme odnose se na ugledne građane i imućne obitelji. U pravilu one su rijetke među novinskim oglasima. Naprotiv, cijelo godište, svakoga dana izlazi oglas »prvoga hrvatskoga društva za sjajne pogrebe« u Zagrebu, koje nudi »kovne i drvene liesove«.

Na početku stoljeća, oko 1905, situacija u vezi s novinskim osmrtnicama otprilike je ista kao i tridesetak godina ranije.

Između dva rata »Novosti« i »Jutarnji list« bili su dnevници s najvećom nakladom u Zagrebu. U jednom tjednu u siječnju 1934. (8—14. I) u »Jutarnjem listu« objavljeno je osam osmrtnica, u »Novostima« četiri. Taj slučajno izabrani tjedan jest onaj isti kad je izvršena kazna nad van der Lubbeom, kad je Staviski izvršio samoubojstvo, kad je održana premijera opere Boris Godunov u režiji B. Gavelle i kad je prilikom posjete kraljevskog para Zagrebu održan ples u narodnim nošnjama pa je i sama kraljica nosila nošnju udate žene iz slavonske Posavine!

Navodim ovo zato da pokažem kako bi bila zanimljiva dijakronijska analiza novinskih osmrtnica koja bi uzela u obzir cjelokupna društvena i kulturna zbivanja određenog doba. U istom tom tjednu umro je osnivač Etnografskog muzeja S. Berger: novine su objavile nekrologe a obitelj veliku osmrtnicu na pola stranice »Jutarnjeg lista«.

Neposredno nakon oslobođenja »Vjesnik« donosi već u svibnju 1945. osmrtnice, i to u početku većinom za pojedince koji su stradali kao žrtve fa-

šističkog terora tijekom rata ili koji su kao aktivni borci NOB-e bili uhapšeni i ubijeni. Dirljiva je osmrtnica obitelji sestara Baković iz tog doba, ali i mnoge druge poznatih i nepoznatih boraca i heroja revolucije.

Naravno, sasvim posebno istraživanje bilo bi potrebno da se utvrdi cjelokupni trend porasta novinskog oglašavanja smrti, koji je doveo do stanja i pojava utvrđenih ovom analizom.

Napominjem da su novinske osmrtnice u »Obzoru« i u oba predratna zagrebačka dnevnika po grafičkoj opremi i po stilu posve slične sadašnjima, ali ne donose fotografije.

V. OBIČAJI UZ SMRT I POGREBE

Današnje posmrtno običaje ne mogu ovdje opisivati ni analizirati jer su oni posebno područje istraživanja. U suvremenim društveno-kulturnim prilikama u Jugoslaviji na selima i u gradovima postoje različite prakse koje prate smrt i pogreb, bilo u obitelji, bilo u široj društvenoj zajednici ili nekoj socijalnoj skupini. Etnolozi su se, kako sam spomenula u uvodu, nejednako bavili istraživanjem posmrtnih običaja, i to samo seoskih. Život u većim gradovima otvorio je međutim novo poglavlje posmrtnih običaja, koji se uz to prilično naglo mijenjaju. No ima niz postupaka i odnosa vezanih uz smrt, strogo normiranih, pa je pravo čudo da ih etnologija i sociologija u nas hladnokrvno ne zapažaju. A upravo te norme kriju u sebi tajne mnogih suvremenih ljudskih odnosa, njihova intenziteta i smisla.

Upravne vlasti su u prošlosti, a i u moderno vrijeme utjecale na posmrtno običaje, jer su regulirale način ukopa, groblja i kretanje pogrebnih povorki kroz gradove i mjesta. Posljednje pogrebne povorke u Zagrebu pamtim iz pedesetih godina pogreb Vladimira Nazora 1949. i pogreb Đure Salaja 1958). U nekim mjestima u zemlji upravo se nastoji prekinuti »s dosadašnjim, neodrživim načinima sahrane« jer, kako navodi list »Pobjeda«, »dešava se, da se zbog pogrebnih povorki, zaustavlja saobraćaj duž čitave Jadranske magistrale od Igala do Herceg-Novog« (»Pobjeda«, 14. VII 1977, str. 9).

Sam pogreb u velikom gradu ne mora uvijek biti društveni događaj kao što je to u maloj seoskoj zajednici, no ne može se tvrditi da je pogreb izgubio ta svojstva. Sociolog bi gotovo mogao crtati grafikon društvenih veza na pogrebu osobe koju poznaje. A etnolog bi nerijetko čak i na Mirogoju ili Miroševcu čuo koji glas »jafkanja« ili »naricanja«. Uostalom, i propisani pogrebni rituali pogrebnog društva naglasit će prvenstvo muškaraca ispred žena u pogrebnju povorci na Mirogoju (Zagreb).

Između dva rata građanska klasa u Beogradu smatrala je »primitivnim« i »prostačkim« održavanje tradicijskih posmrtnih običaja na groblju (jelo): sada je to relativno normalna pojava, koja se može posve lako objasniti upravo demografskim promjenama i mobilnošću stanovništva.

Zapaža se rast groblja: u novinskim člancima kritizira se potrošački mentalitet, koji diktira gradnju obiteljskih grobnica i mramornih spomenika. No da li je obiteljska grobnica samo izraz potrošnje? Ona može biti i dokaz stabilizacije gradske, da ne kažemo građanske obitelji, na novom mjestu, potvrđuje novoga identiteta živima koji vjeruju da će ovdje počivati kad umru, koji su uostalom stekli pravo građanstva. Pojava uglednih grobnica i groblja, ali u znatno luksuznijem izdanju, poznata je, na primjer, iz Njemačke na kraju prošlog stoljeća, kad se ondje učvrstila građanska obitelj. Posve je očito da taj stupanj razvoja obitelji nijedno društvo ne može preskočiti. Demografska promjena i mobilnost stanovništva zajedno s procesima transformacije seljačke (više ili manje patrijarhalne obitelji) u gradsku (više ili manje građansku) obitelj zacijelo uvijek sadrži i pojavu obiteljskog groba. No i ostali suvremeni običaji vezani uz smrt i žalovanje govore o odnosima u obitelji i njihovim promjenama. Valjalo bi istražiti način okupljanja suvremene obitelji povodom smrti, slanje obavijesti o smrti i slanje sažalnica, primanje posjeta koje izražavaju sućut, tijek pogreba, fotografiranje pogreba, zadržavanje u kući pokojnika prije ili nakon pogreba (karmine), način participacije u pogrebnim troškovima i troškovima održavanja groba, obveznost crnine ili drugih znakova žalosti, zabranu sviranja radija i televizora u kući u kojoj je netko umro i trajanje te zabrane itd.

Takvo bi istraživanje vjerojatno omogućilo ne samo uvid u obiteljske odnose nego bi pokazalo putove interakcija tradicije i suvremenosti. Tako je na primjer istraživanje spomenika žrtvama u prometu pokazalo osobitost suvremenog trenutka: pojava je uzrokovana najmodernijom pošasti — reakcija na nju sadrži vrlo tradicionalne odgovore (Rajković, 1976).

Ipak, običaji vezani uz smrt i pogreb, odnosno žalovanje u našem suvremenom gradu, ne mogu se promatrati isključivo na crti seljačka tradicija — urbana sadašnjost ili nacionalna tradicija — masovna kultura.

Ne može se više održati starija etnološka hipoteza, koja je uostalom vrlo prisutna u javnosti, da su običaji postojali samo nekad, a da su danas, u urbanoj civilizaciji izgubili svoju funkciju. Ili da su rituali svojstvo isključivo religijskog ponašanja. Pokazalo se da je određeno ritualno ponašanje, održavanje rituala koji obilježuju određene točke u osobnom životu ili u životu socijalne zajednice, svojstveno čovjeku, odnosno ljudskom društvu: nekim ljudskim grupama međutim manje, drugima jače. U nekim životnim prilikama suvremeno ritualno ponašanje gotovo se i ne primjećuje, u drugima se naglašeno iskazuje. Nije moguće spustiti nekog bliskog u raku a da se ni na koji način s njim ne oprostimo, bez obzira na to vjerovali da ćemo ga susresti na drugom svijetu ili bili sigurni da je život konačan.

U današnje vrijeme u nas postoje samo vjerski pogrebni rituali dok civilnoga nema. Stoga pojedinci koji nisu vjernici ponekad pokapaju svoje drage uz vjerski ritual, jednostavno zato što je pogreb bez rituala gotovo okrutan. Civilni odnosno ateistički oproštaj od pokojnika kod nas je praćen ritualom samo ako se radi o pokojniku koji je pridonio općoj stvari. Tada društvene ili radne organizacije vode o tome brigu. No svaki je čovjek vri-

jedan života. Bio je nečiji sin ili kći, majka ili otac, negdje je radio i ostavio makar kakav trag za sobom — trag koji već zbog života živi ne mogu zaboraviti.

Čini se da novinske osmrtnice na određen način ispunjavaju taj manjak civilnog rituala smrti i žalovanja. Jer nekad kad je crkva imala dominantan utjecaj na seosku zajednicu — misom za pokojnike ili pomenom odnosno parastosom obilježavala se uspomena na pokojnika.

Takvo obilježavanje u današnje vrijeme može obuhvatiti samo dio društva: novinska komunikacija naprotiv obuhvatit će i najudaljeniju ljudsku skupinu kojoj je život određenog pokojnika nešto značio.

VI. ZAKLJUČAK

U jedinom dosad kod nas objavljenom pokušaju analize novinskih osmrtnica Ivan Čolović kaže: »Tako mi, već pre svake analize, znamo ono bitno: da u ovom moru imena, datuma i fotografija nema ničeg ličnog, da te reči o zloj sudbini i bolu imaju malo veze sa stvarnom dramom jednog Jorika. Montenj, koji je tvrdio da najradije uči posmatrajući des morts si divers, ovde bi bio razočaran«. (Čolović, 1974, 169).

Montaigne, ipak, čini mi se ne bi bio razočaran: i novinske osmrtnice uče o raznolikosti ljudske prirode, uza sve to što se jednim dijelom služe stereotipima. Prije će biti razočaran onaj analitičar koji piše zaključke prije same analize.

Što, dakle, pokazuje analiza novinskih osmrtnica u dva lista u Jugoslaviji:

1. Osmrtnice su sastavni dio suvremenih posmrtnih običaja. Nije, doduše, točno utvrđeno koji se socijalni slojevi služe tim običajem, ali se po naznakama zanimanja pokojnika u samim osmrtnicama može naslutiti da ih više objavljuju obitelji s iznadprosječnim osobnim dohocima odnosno primanjima nego one s ispodprosječnim; znatno više gradske nego seoske obitelji.

2. Postoje bitne razlike u stilu osmrtnica »Večernjeg lista« i »Politike«. One se mogu izravno povezati s kulturnim, religijskim i nacionalnim osobitostima koje je historijska etnologija odavna utvrdila. To upućuje na pretpostavku da bi dalji podaci o osmrtnicama u listovima koji izlaze u republičkim središtima kao i u listovima komuna i regionalnim glasilima pokazali obrise kulturnih razlika po regijama i užu povezanost rodbinskih i drugih socijalnih grupa.

3. Utvrđena je povezanost obitelji, postojanje dosta širokih rodbinskih veza i njihovo aktualno funkcioniranje.

4. Na razini odnosa među ljudima u suvremenim gradskim životnim uvjetima ova analiza otkriva relevantno funkcioniranje susjedskih odnosa i susjedsku ispomoć.

5. Naslućuju se određeni »elitni« slojevi društva. Osmrtnice radnih i društvenih organizacija izdvajaju ugledne i zaslužne radnike. No u isto vrijeme osmrtnice sadrže i egalitarizam društva u najljudskijem izrazu te univerzalne vrednote. Poznate i slavne građane, jednako kao i one koji žive neupadljivim životom, naći ćemo potpisane u osmrtnicama kao ožalošćenu rodbinu. Ne čudi nas stoga što u zimi 1973. u »Večernjem listu« u jednoj neupadljivoj osmrtnici predsjednik Republike nije ništa drugo do li ožalošćeni brat.

6. Distribucija osmrtnica po spolu vrlo izrazito upozorava na još uvijek tradicionalno nizak ugled žene. Mentalitet koji je zabranjivao javno žaliti za ženom još je prisutan, premda se stvarna uloga žene u društvu i u životu obitelji bitno mijenja. I koliko god postoji opće uvjerenje da je muškarcu mnogo teže ako ostane sam, postojeće rodbinske zajednice neočekivano rjeđe javno oplakuju ženu negoli muškarca.

7. Paralele s osmrtnicama u listovima izvan naše zemlje pokazuju zajedničke crte. Misao o osmrtnicama kao našem specifičnom primitivizmu, koja se ponekad javlja u novinskim člancima (Tenžera, 1978), nema stvarne osnove. Uvid u zagrebački tisak u prošlom stoljeću i u prvoj polovici ovoga stoljeća upućuje na stilski i grafički kontinuitet.

8. Ova analiza napokon pokazuje kako pada i pretpostavka o opoziciji s jedne strane tradicionalnih folklornih tužbalica kao originalnog ljudskog izraza i s druge strane novinske »čitulje« kao »kombinacije ograničenog broja unapred datih elemenata« (Čolović, 1974, 170).

Točno je da postoje određeni stereotipi u novinskim osmrtnicama, na koje utječu čak i oglasne agencije. Ali ovdje su nedvojbeno pokazani i različiti tipovi variranja, improviziranja i unošenja psiholoških i socioloških datosti i osobitosti suvremenog društva.

Na stranu to što i tradicionalno naricanje sadrži improviziranje unutar datog obrasca. Ne treba naime zaboraviti da mi ipak poznajemo te tekstove u izboru stručnjaka usmene književnosti ili etnomuzikologa. One pak tužbalice kojih se sjećamo iz seljačke prošlosti, ili koje ponekad još uvijek čujemo, ne moraju biti besprijekorne u stilskom ili estetskom smislu. One čak nisu obvezno lišene banalnosti. Naprotiv, iz »mora imena, datuma i fotografija« na sivoj novinskoj stranici začut ćemo ponekad krik, vapaj, poput onoga »surovo pokošenih« roditelja nakon gubitka dvadesetogodišnjeg jedinca u prometnoj nesreći (»Politika« 3. V. 1978). Ti isti roditelji, kojima je sastavljanje i objavljivanje osmrtnice, kao nužna posmrtna aktivnost, pomogla da psihološki prebrode prvi šok smrti, javit će se desetak dana kasnije na istoj sivoj novinskoj stranici:

»U grču neme zahvalnosti naše klanjamo se pred srcima saučešća koja nam u delenju bola pomogoše da odživimo vrtloge propasti D-a D-a (fotografija, ime i nadimak) našeg koji pogibe u automobilskoj saobraćajnoj nesreći 30. 4. 1978. godine.

D-a našeg, čitulje nam nikad nedočitanane, poroda nam još nerođenog, a već pokopanog, crne tačke na lozu S-ova (prezime).«

Potpisani su mama i tata (»Politika« 14. V. 1978).

Različiti izrazi tuge, bola, nesnalazjenja ili jednostavno smirenog pijeteta na novinskim stranicama sve su prije nego banalni. Istraživača koji više mjeseci prebire to tužno štivo impresioniraju, a oni najiskreniji izazivaju njegovu duboku sućut.

Što da kažem na kraju: dopustimo da su suvremene novinske osmrtnice izraz današnjeg potrošačkog društva i masovne kulture. No one su i mnogo više od toga: govoreći o mrtvima, one su ogledalo živih ljudskih odnosa, starih i novih ljudskih vrednota. U neumitnom trenutku smrti te novinske, prizemne oglasne stranice otkrivaju tajne smisla ljudskog života koje taj isti život ponekad vrlo brižno krije i od sebe samoga.

Hipokrizija suvremene civilizacije, bremenite nasiljem, rodila je zabranu spominjanja smrti, pa Gorer govori o »pornografiji smrti« (Gorer, 1965, 172). U našoj specifičnoj situaciji tradicija je progovorila kroz novinske osmrtnice (makar kako bile efemerne) i ponudila izazov hipokriziji.

Nije li to razlog zbog kojeg nas (javnost, štampu) novinske osmrtnice šokiraju?

A na metodološko pitanje postavljeno u uvodu mislim da nakon ove analize mogu odgovoriti potvrdno: sa stajališta etnologije i folkloristike kao i sa stajališta socijalne antropologije suvremene novinske osmrtnice jesu relevantne.

CITIRANA LITERATURA

Andrejić, Ljubomir

Prilog bibliografiji o smrtnim, pogrebnim i posmrtnim običajima i vjeronanjima, »Glasnik Etnografskog muzeja«, Beograd 1971., knj. 34, 123—243.

Aries, Philippe

La mort et le mourant dans notre civilisation, »Revue française de sociologie«, 1973, 14(1), 125—128.

Blauner, Robert

Death and Social Structure, 346—367, u knjizi **Sociology and Everyday Life**, ur. M. Truzzi, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N. J. 1968.

Čolović, Ivan

Uvod u analizu novinskih tužbalica, »Kultura«, 1974, 25, 168—178.

Delorko, Olinko

Doživljaj smrti u jednoj pjesmi pisane i u jednoj pjesmi usmene hrvatske poezije, »Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena«, Zagreb 1971, knj. 45, 241—248.

Narodne pjesme otoka Hvara prema zapisima osmorice zapisivača u devetnaestom stoljeću, Čakavski sabor, Split 1976. Ova je pjesma objavljena pod brojem 281 (Usmrtnica).

Douglas, Mary

Natural Symbols, Vintage, New York 1973. (drugo izdanje).

Durkheim, Emile

Les formes élémentaires de la vie religieuse. Le système totémique en Australie, Alcan, Paris 1937. (treće izdanje).

Golob, Zvonimir

Napomena uz ovu knjigu, u knjizi Tin Ujević, **Mamurluci i pobješnjela krava**, Lykos, Zagreb 1956.

Gorer, Geoffrey

Death, Grief and Mourning in Contemporary Britain, The Cresset Press, London 1965.

Ilić, Ivan

Medicinska nemezis, »Vuk Karadžić«, Beograd 1976.

Ivanišević, Frano

Poljica. Narodni život i običaji, »Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena«, Zagreb 1905, knj. X, 181—307.

Kumer, Zmaga

Smrt u slovenski ljudski pesmi, Rad XI kongresa Saveza folklorista Jugoslavije u Novom Vinodolu 1964, Zagreb 1966, 309—314.

Lovretić, Ivan

Otok. Narodni život i običaji, »Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena«, Zagreb 1898, knj. III, 26—54.

Lukić, Luka

Varoš. Narodni život i običaji, »Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena«, Zagreb 1921, knj. XXV, 105—176.

Nazor, Ante

Običaji i narodno stvaralaštvo oko smrti u Poljicima, Rad XI kongresa Saveza Folklorista u Novom Vinodolskom 1964, Zagreb 1966, 411—419.

Plenzdorf, Ulrich

Nove patnje mladoga W., Znanje, Zagreb 1978.

Radić, Antun

Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu, »Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena«, Zagreb 1897, knj. II, 1—88.

Rajković, Zorica

Narodni običaji okolice Donje Stubice, »Narodna umjetnost«, Zagreb 1973, knj. X, 153—216.

Spomen-obilježja žrtvama prometnih nesreća, »Narodna umjetnost«, Zagreb 1976, knj. XIII, 27—56.

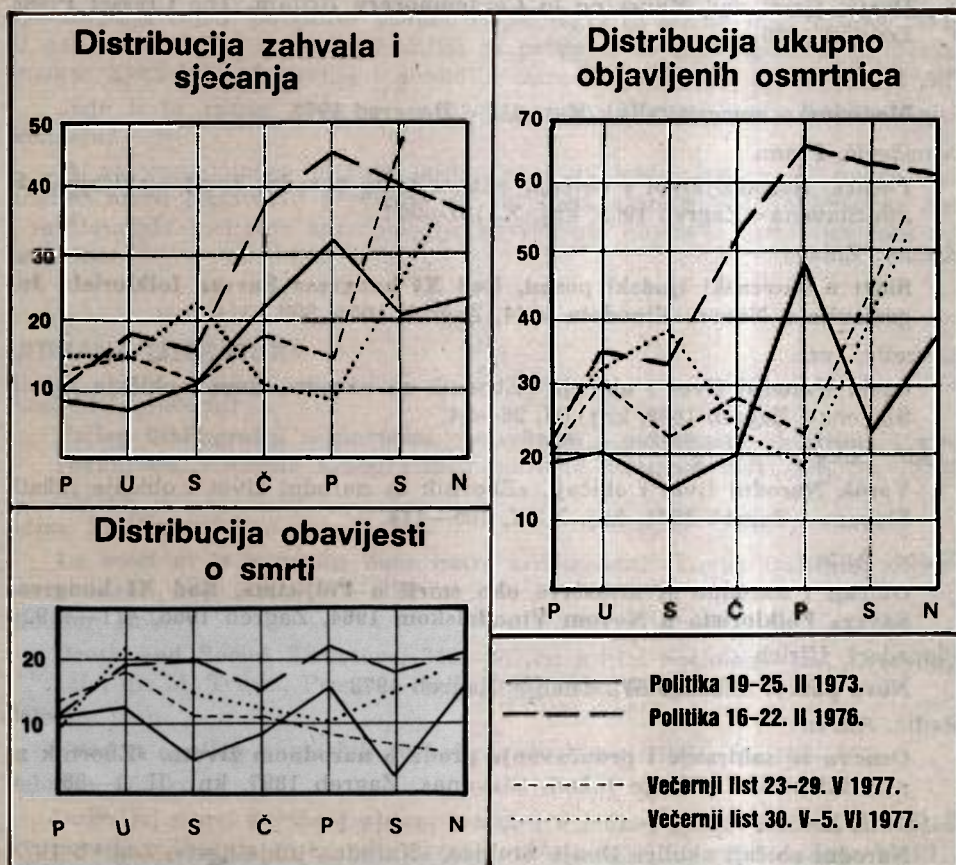
Tenžera, Veselko

Zagrební život, »Vjesnik«, 15. IV. 1978, str. 11.

Weber-Kellermann, Ingeborg

Die Familie. Geschichte. Geschichten und Bilder, Insel Verlag, Frankfurt a/M 1976.

ANEKS

Pregled osnovnih frekvencija u tri ispitivana područja

DISTRIBUCIJA OSMRTNICA
PO TIPOVIMA

Šifra	Ukupno osmrtnica	Obavijest o smrti	%	Ostale osmrtnice	%
01	186	71	38	115	62
02	327	125	38	202	62
03	357	154	43	203	57
V1	184	68	37	116	63
V2	188	83	44	105	56
V3	206	80	39	126	61

DISTRIBUCIJA OSMRTNICA
PO SPOLU

Šifra	N	M	%	Z	%
01	186	113	61	73	39
02	327	116	66	111	34
03	357	243	68	114	32
V1	184	137	74	47	26
V2	188	129	65	65	35
V3	206	135	66	71	34

DISTRIBUCIJA OBAVIJESTI
O SMRTI PO SPOLU

Šifra	N	M	%	Z	%
01	71	41	58	30	42
02	125	79	63	46	37
03	154	104	68	50	32
V1	68	50	74	18	26
V2	83	54	65	29	35
V3	80	52	65	28	35

DISTRIBUCIJA OSTALIH TIPOVA
OSMRNICA PO SPOLU

Šifra	N	M	%	Z	%
01	115	72	63	43	37
02	202	137	68	65	32
03	203	139	68	64	32
V1	116	87	75	29	25
V2	105	69	66	36	34
V3	126	83	66	43	34

TUMAČ ŠIFRA

01 — »Politika« 19. II — 25. II 1973.
 02 — »Politika« 16. II — 22. II 1976.
 03 — »Politika« 27. III — 2. IV 1978.

V1 — »Večernji list« 23. V—29. V 1977.
 V2 — »Večernji list« 30. V—5. VI 1977.
 V3 — »Večernji list« 27. III—2. IV 1978.

TRI TIPA NOVINSKIH OSMRTNICA

Lijevo gore »Politika«. List izdvaja osmrtnice na posebnim stranicama. Na ovoj stranici zanimljiva je središnja obiteljska osmrtnica-sjećanje koja komemorira osam članova iste obitelji poginulih i umrlih u razdoblju od 1928. do 1976.

Lijevo dolje »Večernji list«. Ovaj dnevnik dijelom izdvaja osmrtnice na posebne stranice a dijelom ih objavljuje zajedno s ostalim komercijalnim oglasima.

Desno »Shropshire Star«, britanski pokrajinski list. Kao i druge anglosaksonske novine ovaj list prelama osmrtnice u okviru novinskog stupeca, zajedno s ostalim osobnim oglasima. Podnaslovima su odvojene obavijesti o smrti, in memoriam, sjećanja na rođendane pokojnika, zahvale, oglasi pogrebnih poduzeća i oglasi klesara.